

Een man van karakter

<https://hdl.handle.net/1874/234763>

mm 1148

OLYMPIA.

LETTERKUNDIG-PEDAGOGISCH TIJDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN

H. G. ROODHUYZEN en J. A. BIENTJES.

INHOUD:

J. A. BIENTJES, Een man van karakter.

J. DÉKING DURA, Overlading en statistiek.

H. G. ROODHUYZEN, Herinneringen van een Amsterdammer.

JAN HOLLAND, De komkommertijd voor onze jongelui.

R. A. KERKHOVEN, Cricket and cram.

H. G. ROODHUYZEN, Richting.

H. G. ROODHUYZEN, Kind en veulen, Varia.

DEVENTER,

W. HULSCHER G.Jz.

1883.

Zie de achtersijde van den omslag.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

1404 6688

EEN MAN VAN KARAKTER.

Il manque à toutes nos qualités ce sel que donnent l'énergie, et la vérité. Nous marchons à travers notre société comme dans une chambre de malade sur la pointe du pied, silencieux comme des ombres, ou chuchotant à voix basse des paroles qui s'arrêtent à demi dans notre gosier, comme si elles avaient envie de demander s'il est bien prudent à elles de s'envoler. La vérité prononcée à haute voix nous paraît dangereuse; nous demandons qu'on nous la fasse comprendre par signe télégraphique et par manège muet.

Nog altijd herinner ik mij levendig — en met genoegen — verschillende avonden van mijn jongensjaren, tusschen '61 en '68, in het pittige stadje Deventer gesleten, als daar op letterkundig gebied »iets te doen» was. En — er was veel »te doen» in die dagen!

De toen nog bestaande illustre school, hoewel kwijnende, boeide aan het stedeke een tal van mannen, die waarlijk voor iedere groote akademiestad een sierraad zouden geweest zijn. Men behoeft slechts de namen te noemen van een van Vloten, van der Willigen en Cop, om van geen anderen te spreken, om dienaangaande de herinnering te verlevendigen.

Zeker zal ieder, die Deventer in die dagen heeft gekend, willen toestemmen, dat men aan zulke mannen, vooral in zulk een

kleine stad, beseft, van welk een eigenaardig belang het is voor eene omgeving om in voortdurende aanraking te zijn en gedachtenwisseling te hebben met wetenschappelijke mannen, een intellectueelen levenskern te kweeken, in het kort: eene hoogeschool te bezitten.

Men heeft wel spottend, of laat ik liever zeggen schertsenderwijze van »het Twentsch Atheen'' gesproken, doch erkend moet het toch inderdaad worden, dat men toen ter tijd, in Deventer levende, gevoelde, niet in een stad van koek alleen te zijn, maar in een stad waar meer dan gewone belangstelling voor wetenschap en kunst, zoowel als een kloek, vrijzinnig staatkundig leven heerschte, hoewel er een zekere esprit de clocher, aan alle kleinere plaatsen eigen, niet ontbrak.

Het was trouwens de stad, die in '53 het schoone voorbeeld van zelfverloochening, doch daardoor tevens van zelfverheffing gaf aan het vaderland door geen onbeduidend man uit eigen midden naar 's lands vergaderzaal te zenden, maar dien langen, mageren, energieken man af te vaardigen, die voor het eerst het krachtige woord gesproken heeft: Regeering, verantwoord u. In het kort: Deventer was een stad van naam in den lande. Er werd geleefd, er werd kloek gestreden en gearbeid. Op stof-felijk gebied was er dan ook eene in het oog loopende welvaart te constateeren. Van den tijd af, dat zij zich als Hanze-stad ontwikkelde, later als de kweekplaats van de broeders des gemeenen levens onderscheidde, tot op den huidigen dag, nu het onmiskenbaar wat afgezonderd is door een haar min gunstig netwerk van verkeerswegen, hebben de Deventer kooplieden zich zoowel in Twenthe als in de Graafschap weten te doen waardeeren.

Te midden van die welvarende burgerij schijnt een groote liefde voor onderwijs en ontwikkeling te hebben bestaan: de hulpmiddelen voor het onderwijs, eerst vooral aan het atheneum, later aan de zoo voorbeeldig ingerichte hoogere burgerschool met zesjarigen cursus, de chemische en physische laboratoria, de prachtige bibliotheek, ze getuigden van een belangstelling, een

zorg en een zin voor het onderwijs, die aan formeele universiteiten haast niet in hoogere mate werd aangetroffen.

Door menschen, ouder en meer ervaren dan ik in de geschiedenis der grijze veste, zouden namen kunnen genoemd worden van hoogleeraren zoowel als van leerlingen van hare illustre school, die verover de grenzen der vrijzinnige IJselstad hun invloed en leering hebben uitgestrekt.

Het lust mij thans enkele bladzijden te wijden aan een man, die gedurende een twaalfstal jaren een niet meer gewone bekendheid heeft gegeven aan die doorluchte school te Deventer, die meer dan anderen oorzaak was dat in die dagen de naam dier IJselstad op de lippen kwam van allen, die gewoon zijn het geestesleven van ons volk meê te leven. Dr. J. van Vloten, de welbekende penvoerder, gevreesd om zijne hartstocht der publiciteit, niets en niemand, bij wijlen zich zelf ook niet ontziende, wanneer een denkbeeld, soms ook een snakerij, hem voortdreef en bezielde, werd, zooals men weet, ten gevolge zijner rondborstige gedachtenuiting in eene rectorale oratie ¹⁾, langs min of meer slinksche wegen door het schervengerecht der Deventer »koninkjes» getroffen en aan de stad en inrichting, waarvoor hij *au fond* een warme belangstelling koesterde ²⁾, in hun onverstand ontruikt.

Letterkundige kritiek of letterkundige karakterteekening wordt meestal op twee wijzen uitgeoefend: men verheft het voorwerp zijner belangstelling tot een heilige, tot een held of men verlaagt hem tot het slachtoffer van hetzij dan gegronde, hetzij ongemotiveerde verkettering en verguizing; men is of volslagen lofredenaar of onvoorwaardelijk bestrijder. Voor een kalm waardeeren en plaat-

¹⁾ Later uitgegeven en tweemaal herdrukt onder den titel van: *Eerlijke wenschen*, met opdracht en naschrift, Deventer J. van der Meer.

²⁾ Men herinnere zich zijne geheel belangeloos gehouden voordrachten over vaderlandsche en gemeente-geschiedenis en ook (om van zedelijk op nuchter praktisch gebied te komen) wat hij door zijn optreden voor 't goed recht der gemeente Deventer op hare weiden voor haar geldmiddelen wist te bewerkstelligen.

een in de lijst van tijd en omstandigheden schijnt maar zelden opgewektheid of kracht te bestaan.

Ik wil een eerlijke poging doen, om den maar al te vaak verketterden van Vloten mijnerzijds te geven wat hem in naam der nederlandsche letteren, in naam ook der Nederlandsche vrije gedachte, reeds lang van meer bevoegde hand dan de mijne, ware toegekomen: een onbevooroordeeld overzicht van wat hij op 't gebied der letterkunde en der vrije gedachte reeds nuttigs en weldadigs heeft gewrocht.

Men denke reeds in den aanvang niet dat ik van plan ben om den Deventer oud-hoogleraar tot Heilige te proclameeren, doch wel mag men zich voorbereid houden op het vinden van eenige bijdragen hier tot het door eigen aanschouwing teekenen van dezen man, niets als een »onkruidzaaiër" zooals een Multatuli-dolle onderwijzer hem heeft pogen te schetsen, maar als een der m. i. belangwekkendste vaderlandsche voorbeelden van levensmoed, karaktervolle frischheid en onverdroten arbeidzaamheid; als een krachtig en onder allerlei zeer verschillende levensomstandigheden even opgewekt banierdrager der vrije gedachte in Nederland, de type van een gemoderniseerden Watergeus, met al den aanleefe van dien.

In de eerse plaats en reeds als jong leeraar — 't was een gunstig voorteken voor een leven, dat zeker eenmaal een welbesteed leven zal genoemd worden — heeft Dr. van Vloten zich doen kennen als waar en waardig geschiedschrijver. Zijn coup d'essai op dit gebied mag veilig als een coup de maître worden gekenschetst.

Kende men van Vloten alleen uit zijn latere geschriften, dan zou men toch allicht kunnen bevroeden, welk gedeelte van 's lanus historie hem het meest moet hebben aangetrokken: welk tijdperk kan inderdaad een man, die de moderne geuzenleus heeft aangeheven: »Waarheid, oprechtheid boven alles en daaraan getrouw tot aan den bedelzak," meer boeien dan dat heldentijdperk, ingewijd door den grooten Zwijger, waarin de worstelstrijd met Spanje werd gestreden?

De Geuzen in hun kloek en fier bestaan, in hun onversaagd verzet tegen Rome en Spanje saâm, ziedaar de mannen naar van Vloten's hart! Zij vertegenwoordigen volgens hem de prototype van den waren Nederlander en de ontarding van ons tegenwoordig geslacht zou rechtstreeks af te meten zijn naar de mate van afwijking van het geestesleven der oude Geuzen.

Er is geen sprake van of we zouden den naam van van Vloten in 's lands historierollen van die dagen vinden, indien de schikgodinnen hem niet aan onze negentiende eeuw, maar aan de zestiende eeuw geschonken hadden. Hadden de omstandigheden hem ook dan een pen in de handen gegeven, hij zou een Marnix van St. Aldegonde zijn geweest en hij zou een *Wilhelmus van Nassouen* hebben gedicht, (want ook de lier hanteert hij en zeer geestig ook), en een *Bijenkorf* hebben geschreven, zoo hem, wat dit laatste betreft, niet nog meer de rol van een Coornhert had toegelachen, die zich boven de strijdende partijen stelde*); had hij minder geleerde neigingen gevolgd en ware hij het praktisch leven in gegaan, hij zou met genoeg de rol van een Treslong gespeeld hebben en den Briel voor den Prins van Oranje hebben opgeëischt.

Doch de loop der dingen heeft het niet aldus gewild en aan van Vloten is het betrekkelijk rustiger levensdeel beschoren geweest van om zijn kettersche gevoelens en zijn Geus-achtigen waarheids- en verzets-zin door min of meer Spaansch-gezinde

*) Zeer duidelijk heeft hij trouwens zelf in zijn „Bemiddelend wederwoord aan Dr. W. J. F. Nuyens” in zijn *Levensbode* (deel III, afl. 2, bladz. 305) zijne verhouding tot de verschillende kerkgezindten geschetst en aangegeven wat vermoedelijk zijne rol geweest zou zijn, indien hij in de 16de eeuw geleefd had. Hijzelf verklaart zich het meest verwant aan Coornherts persoonlijkheid. Men herinnere zich voorts zijn liefdevolle waardeering van den kinderzin der middeleeuwen in zijne Inleiding op de middelnederlandsche prozastukken en zijne onlangs gegeven schets der verhouding van het Humanisme tot de verschillende Kerkgezindten (*De Humanist*, afl. 1, bladz. 1-5).

»gestelde machten» eene kleine Nederlandsche stad te worden uitgezet. Wel niet hoofdzakelijk, maar toch ook dáaraan hebben wij die levendige, ja hartstochtelijke protesten tegen de negentiende-eeuwsche Nederlandsche »lamlendigheid» te danken, waarmede een onbevooroordeeld nageslacht zich zeker kostelijk vermaken zal en die voor hun auteur gewis een beter introductie-brief zullen zijn dan de adviezen van de toemalige curatoren aan het Deventer Atheneum.

Met zijn eersten historiografischen arbeid hangt ten nauwste zijn later vrijwillig opgenomen apostolaat voor maatschappelijke oprechtheid en maatschappelijken waarheidszin samen. Verschil in meening kan hij uitermate goed verdragen: men ziet hem dan ook op den meest heuschen toon polemiseeren met mannen als Alberdingk Thijm, als Schaezman, als Gunning en Nuyens om eenige voorbeelden te noemen; men kon hem indertijd met de grootste hartelijkheid zien omgaan met orthodoxe zoowel als (o wonder!) met moderne predikanten, mits het dan maar ware en waardige verschijningen als een prof. Willem Moll, een Nicolaas Beets, een Pieter Augustus de Génestet gold. Doch waar verwaande opgeblazenheid en ongemotiveerde zelfverheffing of onoprechte kleinheids-knoeierij en kleinheids-waanzin intrigeerden om anderen van de baan te dringen, ten einde een schitterende Nederlandsche carrière na te jagen, daar heeft van Vloten zich nooit ontzien al de fiolen van zijn ouderwetschen geuzen-toorn over de hoofden van die belagers uit te gieten. Dat hij, alleen met zijn geuzen-gemoed en sanguinisch gestel terade gaande en dadelijk naar zijn immer vaardige, welversneden doch puntige pen grijpende, niet altijd billijk was en zich menigmaal aan welmeeneende doch zwakke mannen vergreep, zal iedereen, die eenigszins met zijn geschriften vertrouwd is, toestemmen. Van Vloten heeft in zulke conflicten, gedreven, soms bezeten door zijn hartstocht der publiciteit, volstrekt niet altijd le beau rôle gespeeld. Niet aan mij staat het en niet hier is het de plaats, te gaan ziften uit al die persoonlijke en zakelijke pennetournooien, wie daarin het recht

aan zijne zijde had. Zeker is het intusschen, dat ware verdienste door van Vloten nooit is miskend geworden; dat hij alleen ten bloede toe gegeeseld heeft, zoodat hem dikwijls zelf de zweepslagen in het gelaat terug sloegen, waar hij in trouwe meende, dat waarheid en ernst werden verloochend en verkracht voor kleine motieven en kleine speculatiën, om der wille van de nietigste roerselen vaak van een »Spiesbürgerleben».

Wil ik nog even het register uithalen van den toon, waarin die karakter-volle polemieken hebben geklonken? Ziehier den grondtoon *):

»Een nederlandsch *ploertenboek*, inderdaad, wie de pen van een Thackeray had, om het te schrijven! Een aantal onzer liberale grootheden in kerk en staat, in onderwijs en wetenschap; van de kleinheden spreek ik zelfs niet, zouden er een eereplaats in kunnen bekleeden; zooveel inbeelding, bij zooveel leêgheid van hart; zooveel deftig vertoon bij zooveel ijdel gesnor; zooveel liefdelooze trots bij zooveel bekrompenheid van zin en armoede van geest; zooveel schaamteloze ophief bij zooveel stuitende onwaarheid!

Waarlijk, gelijk Heine 't eenmaal van de Duitsche recensenten meende te kunnen zeggen, dat zij louter »domkoppen» waren; zoo zou men, de weinige goeden niet te na gesproken — zich geneigd kunnen voelen van deze zoogenoemd-liberale heeren niets anders dan »ploerten... ploerten... ploerten» te schrijven. Een ploert, zegt Thackeray, is iemand die voor lage en gemeene dingen een lage en gemeene bewondering aan den dag legt; en wat doen al deze voortreffelijke lieden in hun vermakelijke zelfbewondering anders? — In al zijn afzichtelijkheid heb ik dat waarheidschuwe, leugenzieke ploertendom, dat jammerlijk mengelmoes van beginsellooze valsche schaamte, deerniswaard zelfbedrog, ijdeltuutige eigenmin en kinderachtige menschenvrees te Deventer leeren kennen; maar het wemelt er helaas! in den lande

*) *Levensbode*. Deel IV. Eerste stuk. Openlijk antwoord op een schrijven van Cd. Busken Huet, pag. 8.

ook overal elders van. Kerkelijke, geleerde, deftige of fatsoenlijke, tot »conciliante» ploerten toe, waar treft men ze niet aan?»

Men ziet het: men hoeft bij van Vloten en zijn schrijfrant nooit te twifelen wat men aan hem heeft. Heb ik, ook met het oog op de hier wonderwel gemonsterde vocabulaire, niet het recht van iets »karaktervol» te spreken?

Voor vele land- en tijdgenooten is dit militante in 's heeren van Vloten's wijze van zijn en van zich uit te drukken gelijkkluidend met liefhebberij in schelden en het gebruik van scheldwoorden. Ten onrechte, naar ik meen. De bedoeling van den oud-hoogleraar is steeds goed. Luidt niet het slot van het artikel, waaruit ik zooveen enkele regels putte, volkomen kalm en waardig: »Wat mij betreft, al moest ik — onder 't angstvallig zwijgen en gebrek aan doortastenden ijver van zooveel anderen — geheel alleen staan, ik denk nimmer, òf mijn blijmoedigen luim òf mijn onvoorwaardelijken waarheidszin prijs te geven. Ik laat de eenmaal geheven banier, spijt alle ploertu en Jan Salies van mijn daarmee zoo rijk gezegend vaderland, niet weder glippen. Wie wil, kan er zich bij vereenigen; al mag ik vreezen, dat Nederlandsche vooroordeelen en karakterfeilen nog geruimen tijd maar al te velen zullen weêrhouden, onbeschroomd den goeden weg met mij in te slaan; en zich gezworen vijanden te toonen dier ploertige deftigheid, die even schuw is van alle waarheid, als zij maar al te natuurlijk alle ongedwongen scherts vreest. Een Engelsch schrijver, die zich voor eenigen tijd over de verwantschap van 't Engelsche en Hollandsche volkskarakter uitte, gaf, als hoofderschilpunt, bij het laatste het gemis van dien zin voor scherts aan, dien het eerste zijns inziens aan 's lands vermeestering door de verfranschte Noormannen dankte. Ware dat het geval, dan zou ik mij moeten verblijden, mijns onbewust, wat Normandisch bloed in mijne aderen te hebben, en daardoor zeker tegen alle deftige verploerting steeds gewaarborgd te zijn gebleven, hoevelen onder mijne landgenooten ik er op den duur voor bezwijken zag en zie. Waarheid en scherts, inderdaad; onvoorwaardelijke

waarheid en ongedwongen scherts, zoodra zich de Nederlandsche liberalen daarvoor met open oog en oor bedeed zullen zien, belooft ook de ploerten-atmosfeer te wijken, die thans nog zoo loodzwaar op hen drukt en 't hun onmogelijk schijnt te maken, als *vrije en zelfbewuste menschen* te ademen en te leven. Daartoe werkzaam te blijven, door hen, hoe pijnlijk het hun voorloopig dunke, geen scherts noch waarheid te sparen, zal, tegenover hunne lach- en waarheidschuwe deftigheid, mijn voortdurend streven zijn."

Nu, aan dit programma heeft van Vloten zich gehouden. Mag het niet verheeld worden, dat het genoemde »Normandische" bloed op enkele oogenblikken wel in wat te krasse hoeveelheid naar zijn hoofd gestegen is, dat er, hoe weinig hij het ook erkennen wil, bij wijlen iets beeldstormends en kerkschennends in zijn optreden was, gewaardeerd moet het evenzeer worden, dat wij in het verslapt Nederland van de tweede helft der negentiende eeuw een boetprediker hebben bezeten, die onder ons het zout des levens heeft bewaard en ons altyddoor met al de kracht, die in hem was, tot eigen schâ en wel eens vermeende schande, opmerkzaam heeft gemaakt op ons gebrek aan werkkraft en geestdrift, op onze ontzenuwing en karakterloosheid, op onze ontarding van de roemrijke traditiën der Geuzen-vaderen.

Of is het soms niet *in confesso* dat wij in een kritieke periode van vergoëlijkend dusgenoemden »overgang" verkeerden?

Men leze zijn »Geuzenleus der 19de eeuw" — ze mag nog wel eens in herinnering worden gebracht en luidt: »Kennis, liefde, waarheid en daaraan getrouw tot den bedelzak!" — men leze zijn »Herleven of Verzinken", vaderlandsche opwekkingsrede ter doeltreffendste Unieviering, en overal zal men denzelfden vurigen strijd tegen alle oneerlijkheid en boerenbedrog, alle verminking en verdraaiing der waarheid, alle achterbaksch gekonkel en geknoei, dezelfde bezielde opwekking tot krachts- en plichtsbef, tot moedigen onbevooroordeelden waarheidszin, tot eerlijken handel en wandel aantreffen.

Dat zulk een man in het hedendaagsche Nederland zijn vijanden heeft en schrik inboezemt, vrees aanjaagt (inderdaad is dit verschijnsel zeer duidelijk te staven), wie, die met de wereld wat van meer nabij heeft kennis gemaakt, en de gegrondheid der strafpredikatie van »papa Chassé" (in Huets' Indische Novellen) aan onze tegenwoordige jongelui heeft leeren inzien, dat met kleine hartstochten kleine carrières worden nagejaagd, zal er zich over verwonderen?

Wil men weten hoe hij zijn standpunt tegenover het Nederlandsch publiek en omgekeerd van dit tot hem zelf kenschetst en welken invloed die verhouding op hem geoeffend heeft, men leze de volgende ontboezeming in zijn autobiografie, onder de bijschriften in zijne *Bloemlezing uit het Nederlandsche proza der negentiende eeuw* *): »Hij kwam (er) met zijne meer dan *moderne* begrippen een veertig of vijftig jaar te vroeg. Verreweg 't grootste deel zijner landgenooten toonde er zich gansch niet meê ingenomen, en zelfs zij, die er in minder of meerder mate in deelden, deelden tevens te zeer in dat gebrek aan onverdeelden waarheidszin, waardoor onze leeftijd en maatschappij zich in 't algemeen zoo weinig loffelijk onderscheiden, dan dat zij het wagen dorsten van hunne instemming te doen blijken. Verre echter van zich daardoor te laten afschrikken, had het op zijn eigen onverzettelijk vrijen geest geen anderen invloed dan hem, hoe langer zoo meer, tot die zelfgenoegzame vastheid van beginselen en blijmoedige zelfstandigheid van levensbeschouwing te leiden, wier waardeering hunnerzijds hij gaarne aan het beter oordeel zijner natuurgenooten overlaat, maar in welke zijne persoonlijke ervaring hem voortdurend de onbederfelijke bron van alle ware levensvreugd heeft leeren kennen . . . Waarheid in leven en streven, gelijk in studie en wetenschap, brengt haar eigen loon met zich; en gelijk zij »een stalen voorhoofd heeft en allen, in wien zij leeft, even on-

*) Tegenwoordig het eigendom der uitgevers-firma Tjeenk Willink te Zwolle. Zie Deel II, blad. 113.

beschroomd maakt als zij zelve is", heeft zij ook hem en zijne pen, van den aanvang af, met zulk eene onbeschroomdheid beedeeld, die wel allengs alles vijandelijk voor hem stemde, wat, in een of ander opzicht, in Nederland vuig en bekrompen denkt en doet, maar hemzelf tevens nimmer een haarbreed doen afwijken van den eenmaal ingeslagen blijden levensweg.

Ik heb als opschrift van mijn overzicht van van Vloten's werkzaamheid gekozen: »Een man van karakter". Ik meen dat deze belangwekkende verschijning van het letterkundig Nederland onzer dagen inderdaad met dit ééne woord het best gekenschetst wordt. Er zal door vrienden en »haatren" een verschillende keuze gedaan worden in de qualificatie van dat karakter, doch dat men hier te doen heeft met de naar 't schijnt langzamerhand zeldzaam wordende soort van menschen, die zich de weelde veroorloven er een karakter op na te houden, zal iedereen willen erkennen.

Van Vloten is een man uit één stuk, men kan in bijna alle zaken weten wat men aan hem heeft. Hij is voor en boven alles Spinozist, die in dezen wijsgeer voor goed zijn Blijde Boodschapper heeft gevonden. Overal kan men naspeuren, dat deze groote kluzenaar van Vloten heeft bezielde met zijn levenwekkende grondstelling, dat wijsbegeerte *levens*-bespiegeling, geen *doods*-betrachting is. Niet weinigen zullen genegen zijn en waarlijk ontbreekt daartoe ook niet het recht om van Vloten een spinozistisch ijveraar, ik zou haast zeggen een spinozistisch fanaticus, te noemen. Ernst en toewijding aan ééne bezielende gedachte zit hem in het bloed. Ziet hij die bij een tijdgenoot, dan is hij het toonbeeld der verdraagzaamheid en dan kan hij de voor hem ongerijmdste stellingen met tolerantie aanhooren en zien verdedigen; doch wee dengene, die hij op zijn weg ontmoet en die meêdoet aan dien »deerniswaarden guichelzin", hetzij op kerkelijk, hetzij op politiek en maatschappelijk of letterkundig gebied onzer dagen! Dan spaart hij niets en niemand, dan ontziet hij geen vroegere vriendschapsbanden, dan wordt hij onmiddellijk als door zijn »onvoorwaardelijken waarheidszin" bezielde, en door

zijn mannelijke liefde voor openbaarheid gedreven, grijpt hij naar zijne scherpe pen, die dan het welbekende wondend wapen in zijne hand wordt. De Nederlandsche letterkunde heeft aan die oogeblikken een Vloteniaansch *copia verborum* te danken, dat reeds menigeen over den rijkdom onzer taal verbaasd heeft doen staan. Wie kende vroeger samengestelde zelfstandige naamwoorden zoo snaaksch en ongemeen als: kerkvuilik, kathedergeboefte, Sinterklaas-christen, kanselhansworst, guichelbond, ploerten-zin enz. enz.?

Men verdenke ook mij niet van den lust om deze manier van strijdvoeren als een model van waardige polemiek voor te stellen.

't Is dan ook niet te verwonderen dat een dergelijk taalsmeden niet onvoorwaardelijk bewondering heeft gewekt, en dat men den vinder van die letterkundige «bloempjes» (!) ongemanierdheid heeft verweten.

Zachte heelmeesters maken stinkende wonden, zegt echter van Vloten. En dan — schelden — heeft hij eens en voor goed verklaard — schelden is menschen en dingen zonder grond leelijke woorden en namen naar het hoofd smijten; heel iets anders is het leelijke dingen met de leelijke namen te noemen, die hun van rechtswege toekomen, om ze zoo des te beter in hun leelijken aard te leeren kennen. Ziedaar intusschen, wat de minste lieden verdragen kunnen, en waarom *het kwaad bij zijn naam te noemen* in 't hedendaagsche Nederland veelal schelden heet. Dat is echter juist de fout van dat Nederland *). Het zoekt zich het kwaad, waaraan het zich schuldig maakt, te vergoelijken; het duldt niet dat men het onbewimpeld en onpartijdig op zijn feilen en zwakheden opmerkaam maakt, onverschillig *waar en bij wie die gevonden worden*".

Het moet gezegd worden, dat van Vloten eene zekere mate van onpartijdigheid in acht genomen heeft bij zijne kritiek- en strafoefening. Men heeft het wel eens willen voorstellen, alsof hij, in overeenstemming met zekere hebbelijkheden van de die-

*) Zou het wel een specifiek *Nederlandsch* euvel alleen, of een algemeen menschelijk zwak zijn?

renwereld, monomaan was op het punt van moderne theologie, kinderdooperij, Deventer liberalisme enz. Doch men denke aan zijn »rücksichtslos" optreden tegenover Busken-Huet, toen deze de vanen van de liberale partij verlaten had, omdat hij er de bekende grief tegen had, dat het er hem te veel naar knoflook en tabak begon te rieken; aan zijn onbevooroordeelde kritiek der Nationale Vertoogen; men denke aan zijne waardeering van, doch later even billijke en rond en duidelijk uitgesproken (en gemotiveerde!) kritiek op Multatuli's letterkundigen arbeid aan zijn onverbidde toetsing van Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, en men zal toe moeten stemmen, dat hij inderdaad steeds *humbug* en onwaarheid heeft bestreden, *overall* waar hij oordeelde die aan te treffen, ook wanneer ze bij de vrienden en medestanders van voorheen te vinden waren. Wie, die eenigermate nadenkt, zal *daarom* den staf over hem willen breken? Een andere manier van doen is wel eene algemeen gebruikelijke, van wereldwijsheid getuigende en dankbaar en vriendelijk stemmende, doch waarlijk toch niet rationeele *camaraderie*.

»Vernuft en talent," zegt van Vloten in zijn terechtwijzing van Charles Boissevain, naar aanleiding van zijn Gids-artikel: *Slechte manieren in de letterkunde*", vernuft en talent zijn voor mij geen vrijbrief om een gewetenloos spel met de waarheid te spelen.", en ik vind dat die uitspraak hem vereert.

Het mag zijn, dat van Vloten aan enkelen wel eens wat minder (ofte wel eventueel wat meer!) heeft gegeven, dan hun toekwam, of dat hij menschen heeft lastig gevallen over kleine misgrepen en ongelijkmatigheden, die hij, zonder er kennis van te nemen, voorbij had kunnen laten gaan, daar staat een eigenaardigheid van zijne letterkundige kritiek tegenover, die aandacht en waardeering verdient. Het is deze, dat hij meermalen het voorrecht heeft mogen smaken om waar vernuft, om werkelijke verdienste, nog waar die bezig waren zich baan te breken, in bescherming te nemen tegen nijdige bedillers. Men denke aan zijn wakker en hartelijk partij kiezen voor de Génestet en voor

Piet Paaltjens, toen deze door onbevoegden en wangunstigen werden bevit. Doch over het algemeen moet men, indien men zijn zuiver letterkundige kritiek naslaat, speciaal zijn korte karakter-schetsen in zijn »Nederlandsch Dicht en Ondicht», tot de erkenning komen, dat het waardeerend element zeer sterk den boven-toon bij hem heeft, als er maar eenigszins gelegenheid toe is.

Daar komt nog iets bij. Zijn vriendschap is somwijlen, schijnt het, prikkelbaar geweest, doch gaat men de geschiedenis van zulke verhoudingen goed na, dan wint van Vloten'n manier van doen het, naar mijne meening, verre van eene, door de wereld geloof ik meer »vriendelijke», »verstandig» en »goed» geachte wijze van handelen. Beschouw bijv. zijn vriendschapsbreuk met Bakhuyzen van den Brink.

Na een zeer vriendschapelijk letterkundig verkeer (van Vloten's eerste pennevrucht werd door Bakhuizen van den Brink in »de Gids» geïntroduceerd en hartelijk welkom geheeten) kwam er verkoeling tusschen deze beide persoonlijkheden. Kenschetsend is het, het verhaal dezer verkoeling en later gevolgde vriendschapsbreuk bij van Vloten zelf te lezen*): »Rijper van leeftijd en ondervinding en meer genoopt en bevoegd, hem van alle kanten gâ te slaan, meende ik, bij allen omvang en ontwikkeling van geest, waardoor hij zich zoo schitterend onderscheidde, tevens allengs een gebrek aan vastberaden, zelfstandige en onafhankelijke werkkraft bij hem te bespeuren, waarvan ik vervolgens de noodlottige overtuiging nog vollediger erlangen zou. Hij bleek mij allengs te veel door allerlei persoonlijke beschouwingen geslingerd en tevens ingenomen met allerlei ijdeluitigheden van geheel nutteloozen maatschappelijken pronk, waarbij niet de waarheid, maar de schijn gehuldigd werd en die ik steeds beneden hem gerekend had. Had ik hem daarin nu willen nemen als hij mij voorkwam, met een *transeat cum ceteris*, daarin eenvoudig willen berusten, zoo had ik, naar de wereld, zeker wijzer ge-

*) Levensbode, Deel I, aflevering 2, pag. 12.

handeld; maar dat wou mij niet van het hart. Ik had steeds te veel met zijn uitstekende gaven op, ik rekende mij te veel aan zijn vriendschap verplicht, ik stelde te veel prijs op geheel de waarde van zijn karakter, dan dat ik hem zoo klakkeloos zou hebben losgelaten. Ik nam echter evenmin — *en ik reken mij daarin hoogelijk te beschuldigen*¹⁾ — de moeite om tot een wederzijdsche uitdrukkelijke verklaring te geraken, die wellicht alle later misverstand weggenomen hebben zou. Nu steeg dat van kwaad tot erger. Mijne hooghartige geslotenheid tegenover hem, zijne misvatting mijner handelingen en bedoelingen, brachten een steeds toenemende verwijdering en ten slotte zelfs een allerjammerlijkste botsing te weeg, die ik altoos te meer *beschreid* heb²⁾, als ze ons, voor 't beneveld oog van 't publiek, in eene ons beiden onwaardige houding moest doen voorkomen. De overtuiging intusschen der zwakheid, waarvan ik gewaagde, drong zich wel het onweêrsprekelijkst aan mij op, bij de herrijzenis vóór nu een jaar of tien, dier deerniswaarde instelling, die men de Koninklijke Academie noemt. Het *smartte* mij inderdaad meer dan ik 't zeggen kan, een Bakhuyzen van den Brink — die trouwens zelf nimmer na kon laten, ook in het vervolg den smadelijken en meest billijken spot met haar te drijven — voor de verzoeking te zien bezwijken, als haar medelid te pronken.... Dat onze hooggeleerde IJdelheidsjens, onze De Vriesjens, Opzoomers en derg. er eene verhooging van hun deftig zelfbehagen in vonden, als academieleden op te treden, lag in den aard der zaak; voor hen en hun gelijken zijn dergelijke inrichtingen als geknipt, gelijk zij er van nature voor bestemd zijn; maar van Bakhuyzen had ik beter gehoopt."

Het verdere beloop der historie laat zich gissen: van Vloten heeft den draak met de Koninklijke Academie en met Bakhuyzen van den Brink gestoken; Bakhuyzen plaatste in den *Spectator* eene pseudonyme aantijging tegen van Vloten; daarop volgde van

¹⁾ Ik cursiveer. ²⁾ Ik cursiveer.

dezen een echt Vloteniaansch vlugschrift: »de Ponschgod en zijn trawanten.» (De Spectator-avonden werden toenmaals onder de bedwelmende geuren van een bowl punsch gevierd).

Toch is het tusschen deze twee mannen nog tot een verzoening gekomen en merkwaardig nu vind ik het artikel, waarmede van Vloten zich tegenover hem op de meest loyale manier heeft verantwoord. Vereerend is het een man kort na zulk een vriendschapsbreuk getuigenis van zijn berouw te zien geven, als van Vloten gedaan heeft in zijn Necrologie: »Mijne herinneringen aan Bakhuyzen van den Brink." Hun laatste ontmoeting aan den genootschappelijken disch te Utrecht was eene vriendschappelijke en ten gevolge daarvan schreef van Vloten daarin: Mijn laatste herinneringen aan hem zijn, gelijk mijn eerste, die eener weérzijdsche vriendschap, waaraan 't mij slechts leed doet, door het onverbiddelijke noodlot geen langeren duur te hebben zien gunnen. Menschen van zijn veelomvattenden, onbekrompen blik op leven en dingen zijn te dun gezaaid in den lande, dan dat men hun verscheiden niet luide bejammeren zou. Ik heb hem in den aanvang een schitterend licht genoemd, dat voor ons was ondergegaan. En dat was hij inderdaad in den treffendsten zin van het woord."

In zijn vriendschap, in zijn aansluiting, in zijn vredebreuk, in zijn bestrijding, in zijne verzoening, in zijne verantwoording tegenover Bakhuyzen van den Brink, ziedaar van Vloten!

Wil men hem zien als zijn verondersteld »Normandisch bloed" hem flink prikkelt en hem guitig, doch nog niet onaangenaam maakt, man neme hem dan als hij het volgende versje aanbiedt aan den Heer Albert Réville, om achter op de schilderij (een Kerk van Bosboom) te plakken, die een groep van vereerders dezen heeft aangeboden: het kan gezongen worden op de wijze van »T'en souviens-tu, disait un capitaine?"

Herinner u, bij 't aanzien van dit Kerkjen,
Den gulden tijd, doorleefd in Holland's gaard;
Wat wrocht gij daar al menig wakker werkjen,
En maakte u zoo den loomen landzaat waard!

Gij wist hem steeds in ieder zwak te stijven,
 Gij strektet hem ten steun en toeverlaat,
 Gij gingt hem voor met lamheids leus: *wij blijven* —
 Herinner 't u, nu gij naar Frankrijk gaat (bis).

Eens *bleef* hij *niet* — dat was lang voor uw jaren —
 Maar gaf aan Rome en Spanje saam den bons;
 Op 't lauwerbed, dat hij toen mocht vergâren,
 Dut hij nu voort, spijt 't allerzachtste dons.
 „t Waar dwaas, hem uit dien zoeten dut te wekken,
 Te ontrukken hem aan zijn verlamden staat!”

Zoo dacht ge en gingt u aan zijn zijde strekken —
 Herinner 't u, nu gij naar Frankrijk gaat (bis).

Als m' eens de Duif op Kristus neêr zag zweven,
 Strijkt op uw hoofd de vleermuis van den trans,
 't Volmaaktste beeld van heel uw edel streven,
 Gelijk gijzelf 't ons teekende eens met glans:
 Een Dominee-vrijdenker, heerlijk wezen,
 Dat met zijn fladdervlerkjens om zich slaat,
 Als wou 't omhoog, maar schijnbaar slechts gerezen —
 Herinner 't u, nu gij naar Frankrijk gaat (bis).

Toon daar, wat men ten slotte u gaf, uw lintjen,
 Uw ridderlintjen — echte ploertentooi —
 En zeg: „ik had daar ginds zoo menig vrindjen,
 Kijkt broeders, kijkt! wat maakten ze er mij mooi!
 En dan dit Kerkjen nog, niet te versmaden,
 Van Bosboom's hand zoo sierlijk gepenseeld,
 't Is waar, ik maakte 't waard mij door mijn daden,
 En 't kristlijk goochelspel, zoo fraai gespeeld.”

En daarom deed men wel 't zoo op te sieren:
 Die vleermuis aan het klankbord, en omlaag
 In 't doophek, om de plechtigheid te vieren,
 Dien Burgersdijk, op 't kinderdoopen graag,
 Dien van der Loeff en al die geestverwanten,
 Die, om hen heen, mijn oog er gadeslaat” —
 Slechts één, die nooit wou weten van die kwanten,
 Herinner 't u, nu gij naar Frankrijk gaat (bis). *)

*) Zie als soortgelijk proefje van van Vloten's snaaksche dichtluimen
 in het eerste nummer van zijn *Humanist*: Nederlandsche baronnenteelt.

Van Vloten is een zeer werkzaam man en de nederlandsche drukkers hebben zijne copy (waarover zij hunne eigen meening hebben) reeds dikwerf onder de oogen gehad.

Een collega van van Vloten te Deventer merkte, toen hem gevraagd werd of hij de jongste pennevrucht van zijn ambtsbroeder reeds gelezen had, op: »denk je nu dat ik zoo gauw lezen kan als van Vloten schrijven?»

Op geschiedkundig gebied blijft zijn hoofdwerk: *Nederland's opstand tegen Spanje*, ofschoon hij menig kleiner opstel aan onze vaderlandsche historie wijdde.

Op letterkundig gebied gaf hij, benevens het Tijdschrift *de Levensbode* (nu herschapen in *de Humanist*), dat volgens het scherprechtersoordeel van Huet altijd door beschaafden met een gevoel van opgewektheid werd ter hand genomen, en waarin over al wat zoo den mensch in zijn intellectueel en moreel bestaan belang inboezemt, steeds »ingehende», en altijd eigenaardig gekleurde beschouwingen te vinden waren, een *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche letteren*, eene *Schets* daarvan, eene *Beknopte Geschiedenis der Nieuwe Letteren* en eene Bloemlezing: *Nederlandsch Dicht en Ondicht uit de negentiende eeuw*.

Op wijsgeerig gebied gaf hij, behalve de vele kleinere opstellen over de tijdsragen in zijn *Levensbode* en *Humanist* verspreid, eene levens- en leersbeschouwing van *Baruch d'Espinoza*; terwijl hij ook het zijne bijdroeg tot ontwikkeling van een op gronden steunenden kunstmaak door de uitgaaf zijner *Aesthetika*.

Reeds op een andere plaats heb ik er op gewezen, dat van Vloten's denk- en daarmede geheel één zijnde schrijftrant zich door onmiskenbare *onbevangenheid* onderscheidt. Huet en Douwes Dekker, in hun optreden voor waarheid en rechtvaardigheid in maatschappelijk, letterkundig en koloniaal leven, waren hem lief en sympathiek. Doch dit verhinderde niet, dat hun geestverwant hen even onbarmhartig kritiseerde als hij gewoon is zijn tegenstanders te doen, toen zij door hun daden getuigenis aflegden van een wonderlijk gemis aan vrijen zin en die heeren een geheel afzonder-

lijk voetstuk ieder voor zich verlangden. Zijn openlijk schrijven aan Busken Huet, reeds vroeger vermeld, zijne kritiek op Huet's »Nationale Vertoogen», zijn »Onkruid onder de tarwe» mogen geene »beminnelijke» geschriften zijn, uit een oogpunt van onbevanging kritiek zijn zij bijdragen van waarde voor de letterkundige geschiedenis onzer dagen.

Een man van letterkundig decorum is van Vloten zeker niet: hij heeft, zooals reeds voldoende uit de aangehaalde staaltjes blijkt, in sterke mate »les défauts de ses qualités». Ontegenzeggelijk had hij op verscheidene punten den strijd waardiger kunnen voeren dan hij gedaan heeft: doch men moet van den zeeman niet eischen dat hij diplomaat, van den hoveling niet dat hij openhartig zij.

Met hartstocht de waarheid na te jagen en haar in kalmen vorm uit te spreken blijft het ideaal. Het is ver van mij te willen beweren dat van Vloten aan dat ideaal beantwoord heeft. Hij heeft zoowel als Busken Huet en Multatuli letterkundige *débauches* op zijn rekening, en als hij in Frankrijk had geleefd in plaats van in ons kalme Nederland, had hij waarschijnlijk reeds vijftigmaal moeten duelleeren.

Het beginsel dat van Vloten (in verscheidene zaken bewust, in anderen onbewust, in nog andere misschien averrechts) heeft toegepast, is dit groote, dat m. i. in de toekomst alleen heil aanbrengen kan, dat meer gelet moet worden op de waarde van het *individueele* voorbeeld. Individualisme is de groote kracht, die de sociale hervorming in beweging brengt. Wij verschuilen ons maar al te dikwijls nog achter iets wat clubgeest en camaraderie ons gebieden en verbieden. Een *pluralis majestatis* »macht sich so wunderschön!» *De* liberale partij schrijft als leus voor; *de* christelijke kerk gebiedt; *alle* vrijdenkers nemen aan enz. Daarop gaat het lieve leven los.

Such es nicht ausen, da sucht es der Thor,
Such es in Dir, Du bringst es hervor!

Nog eens, ik geloof dat van Vloten dikwijls als vele anderen heeft misgetast in zijne appreciatie van bedoelingen, maar dat hij het beginsel van individueele verantwoordelijkheid door zijn »persoonlijkheden» en door zijn meergenoemde »hartstocht der publiciteit» tot wat meer aanzien gebracht heeft, zal hem tot onvergankelijken roem gedijen — ja wel, op den duur, maar zal zeker reeds voorloopig onze maatschappij ten bate komen, als er maar altijd zedelijke politie-agenten zijn (laten ze dan des noods wat minder kalm en waardig zijn dan de engelsche!) als van Vloten!

Men houde in het oog, dat het doel van deze bladzijden niet was om van Vloten tot een Heilige te proclameeren, om hem als een beminnelijke en zachtaardige pastorale verschijning te doen uitkomen, die een model van letterkundig decorum heeten mag, doch wel om hem te teekenen als iemand, die in deze dagen van karakterschaarschte veel goeds gedaan heeft door zijn ongewasschen waarheidszin — in het kort als een *man van karakter*.

J. A. BIENTJES

OVERLADING EN STATISTIEK.

Statistiek verklaart nooit iets, maar heeft verklaring noodig.

Mr. N. G. PIERSON.

Het is reeds meer dan 50 jaar geleden, dat Quételet zich over de diensten, die de statistiek ons bij de verklaring der maatschappelijke verschijnselen geven kan, op de volgende wijze uitliet; »Je suis loin de prétendre que quelques tableaux numériques peuvent suffire pour déterminer tous les éléments compliqués de notre société moderne. Il faudrait pour remonter des effets aux causes ou pour conclure de ce qui est à ce qui sera, avoir égard à un ensemble de circonstances qu'il n'est point donné à l'homme de pouvoir embrasser, de là la nécessité de négliger toujours dans toute espèce d'appréciation un certain nombre de circonstances dont il aurait fallu tenir compte.»

Die wijze les van den vader der statistiek dient noodzakelijk nog eens in de gedachte gebracht te worden, als men de pogingen ziet, om met het tweesnijdende zwaard der statistiek den knoop der overladingskwestie door te hakken. Van den eenen en anderen kant beroept men zich op bestaande of eigen gemaakte cijfers, die soms naderhand blijken niet eens betrouwbaar te zijn. Zoo werd indertijd door de Elsasser commissie het feit te berde gebracht, dat van hen, die door het afleggen van een examen het recht verkregen hadden, om slechts één jaar te dienen, 80 % voor den militairen dienst ongeschikt werd verklaard, terwijl

dit voor de overige dienstplichtigen 45 à 50 % bedroeg *). Nu komt in Mei 11. de Reichsanzeiger verklaren, dat die verhouding onjuist is en beweert met beroep op cijfers over de jaren 1871—1881, dat slechts 54 % der éénjarigen werd afgekeurd.

Gesteld, dat die cijfers thans juist zijn, dan dient men zich toch te wachten, daaruit al te lichtvaardig gevolgen te trekken. Want ook hier gelden de aangehaalde woorden van Quételet, en werken tot het tot stand brengen van dit resultaat tal van factoren mede, welker invloed zelfs niet bij benadering te bepalen is.

Zoo zou het cijfer der afgekeurden bij de éénjarigen kleiner moeten zijn, omdat zij in beter omstandigheden geleefd hebben, vooral beter werden gevoed. Daar staat echter weer tegenover, dat in de gegoede standen vele zwakke individuen met kunst- en vliegwerk in het leven worden gehouden, die de schaal aan de andere zijde door een vroegtijdigen dood zouden hebben ontlast. Zoo kan aan de eene zijde de uitsluitend intellectuele arbeid der ouders door overerving een nadeeligen invloed uitoefenen, terwijl daar tegenover staat, dat een eenzijdige lichamelijke arbeid even slechte gevolgen kan hebben bij de nakomelingen. Ware het tijdperk grooter genomen, misschien zou uit een langzame toe- of afname bij de éénjarigen eenig gevolg te trekken zijn omtrent den invloed van de hoogere scholen op de lichamelijke ontwikkeling der leerlingen. Uit de thans gepubliceerde gegevens laat zich niets anders besluiten, dan dat een goed deel van het mannelijk geslacht in Duitschland zoo verre van het ideaal van schoonheid en gezondheid verwijderd is, dat het niet overbodig

*) Deze hoge cijfers bewijzen de gestrengheid, waarmee de keuring in Duitschland plaats heeft, die ook blijkt uit een vergelijking met de fransche cijfers. Naar mij echter werd medegedeeld moet men het woord „dienstuntauglich” niet te streng opvatten, maar veeleer in den zin van een niet geheel voldoende aan de gestelde eischen, zonder dat er daarom nog onvoorwaardelijke afkeuring plaats heeft. Vooral de éénjarigen, licht voor administratieve bezigheden bruikbaar, komen niet gemakkelijk vrij.

geacht mag worden, om nadat wij een gepaste aandacht aan de verbetering van het paarden- en hondenras geschonken hebben, ook eens te denken aan de veredeling van het ras, dat zich met loffelijke bescheidenheid naar Gods evenbeeld geschapen waant.

»Maar dat geldt voor Duitschland, niet voor ons!» zal men zeggen. Nog beter, de heer v. Z. te T. voert in het Schoolblad no. 20, »Een onverwachte Bondgenoot,» in het vuur tegen hen, die het gewaagd hebben aan de alleenzalmakende kracht onzer onderwijswetten te durven twijfelen en tracht met behulp van dezen aan te toonen, dat de geforceerde hersenbewerking der nederlandsche jeugd, ook voordeelig op hare lichamelijke afmetingen gewerkt heeft.

»De onverwachte Bondgenoot» is Prof. Evers in zijn »Bijdrage tot de Bevolkingsleer in Nederland *). Aan dit werk wijdde Mr. A. D. van Assendelft de Coningh in »de Economist» van Maart een beschouwing, die behalve andere ook nog deze verdienste heeft, dat zij iemand in de gelegenheid stelt een werk »degelijk» te vinden zonder de moeite te nemen van het te lezen, al moet hij zich bij verwijzing dan alleen tot het extract bepalen.

's Heeren v. Z.'s aandacht is daarbij vooral gevallen op de cijfers, vermeldende het aantal afgekeurden wegens te geringe lengtmaat, vervat in onderstaande tabel:

Verhouding van 10 wegens te geringe lengtmaat afgekeurden tot de milicieplichtigen †).

in de jaren		in de jaren	
1842	10 op 79	1863	10 op 120
1843	10 op 89	1863	10 op 134
1844	10 op 84	1865	10 op 152
1845	10 op 89	1896	10 op 151
1846	10 op 80	1867	10 op 161
1847	10 op 69	1868	10 op 162

*) 's Gravenhage Gebr. Belinfante, 1882.

†) Bladz. 50.

in de jaren		in de jaren	
1848	10 op 61	1869	10 op 173
1849	10 op 61	1870	10 op 177
1850	10 op 67	1871	10 op 182
1851	10 op 68	1872	10 op 186
1852	10 op 72	1873	10 op 189
1853	10 op 73	1874	10 op 192
1854	10 op 59	1875	10 op 214
1855	10 op 57	1876	10 op 229
1856	10 op 55	1877	10 op 229
1857	10 op 56	1878	10 op 242
1858	10 op 56	1879	10 op 254
1859	10 op 58	1880	10 op 274
1860	10 op 61		
1861	10 op 63.		

Prof. Evers voegt daaraan toe: »Daaruit zien wij, dat er in die verhoudingen voortdurend verschillen waren, dat de toestand van af 1842 tot aan 1858 met geringe wijzigingen ten goede, steeds verslimgert; dat van af 1859 zich daarin eenige beterschap begint te vertoonen, maar dat die beterschap sints 1863 steeds toeneemt, eerst langzaam, maar later sneller, zoodat in 1880 de verhouding was 10 afgekeurden op 274 militieplichtigen, terwijl die in 1863 gelijk stond als 10 tot 120.» *)

Mr. de Coningh vond zich gerechtigd met een algemeene opmerking te betoogen, dat daardoor »zij gelogenstraft worden, die beweren, dat in de tweede helft dezer eeuw ons volk wel beter onderwezen, maar niet gezonder en krachtiger geworden is.» Dit salvo in incertam personam zou van minder belang zijn, als de hr. v. Z. niet goed vond, de meeningen van prof. Evers †) en

*) Niet bepaald duidelijk is het mij, waarom prof. Evers, naar hem Mr. de Coningh en in diens gevolg wederom de hr. v. Z. allen de verbetering eerst van 1859 dateeren, daar toch 1856 het laagste cijfer heet. 1862 schijnt spoorloos verdwenen te zijn.

†) Een grappig contrast met den titel en de meeningen, die de hr. v. Z. Prof. Evers toedicht, vormt diens voorstel in den Haagschen

die van Mr. de Coningh dooreen haspelend, de oppositie tegen de overlading daarbij meer bepaald onder schot te nemen. Zelfs wordt eens expresselijk op het jaar 1863 gewezen en slechts de vrees voor van een aardigheid op den Meiregen verdacht te worden, heeft hem waarschijnlijk van de vermelding van den datum der wet M. O. weerhouden!

Het eerste, wat den lezer zal opvallen, is, dat oogenschijnlijk in 1863 een plotselinge verbetering is ingetreden, die echter terstond daardoor verklaarbaar wordt, dat bij de wet van 19 Augustus 1861 (Stbl. no. 71) de maat van 1.57 meter tot 1.55 is teruggebracht, terwijl tegelijk een nieuw keuringsreglement is ingevoerd. Toch is het als heuchelrijk feit te constateeren, dat in de laatste 27 jaar een steeds toenemende verbetering bemerkbaar is, hoewel het in het minst niet aangaat hieruit conclusies te trekken omtrent de gevolgen der overlading. Want wie dit doet vergeet, dat alleen de gymnasia, de H. B. S. en de scholen van M. U. L. O. daarvan zijn aangeklaagd, maar ieder verstandig man bij de gewone lagere school vooreerst het schoolverzuim wel als den te bestrijden vijand zal beschouwen*). Het getal der miliciens nu, dat de eerste soort scholen bezocht, tegenover de groote massa van hen, die of geen of slechts gewoon lager

Gemeenteraad van 7 Aug. l.l., om het onderwijs in verschillende bijvakken op de H. B. S. facultatief te stellen, gepaard met de verklaring, dat hij Thorbecke reeds bij de samenstelling der wet op de overlading met leerstof heeft opmerkzaam gemaakt.

*) Dit neemt niet weg, dat zonder bepaalde hersenoverlading, toch de eischen der hygiene door te langdurigen, zittend verrichten arbeid schromelijk verwaarloosd kunnen worden. Een opmerkelijk geval daarvan deed zich onlangs te Rotterdam voor, waar een doktor bij een meisje van 8 jaren uit den welvarenden werkmansstand geroepen werd dat er zeer bleek en ellendig uitzag. Dat kind had school van 9—12, kwam van 12—2 thuis om te eten en had dan school en breidschool onafgebroken tot 8 uur 's avonds. Toen hij de moeder de opmerking maakte, dat het kind dan niet veel minder werkte dan de vader, vond zij dit blijkbaar een geheel nieuw gezichtspunt.

onderwijs genoten en vervolgens nog eenige jaren in de leer voor een ambacht of ander beroep hebben doorgebracht, is zoo klein, dat zelfs een zeer belangrijke vermindering in de lengtemaat der eersten in die cijfers een nauw merkbare wijziging zou hebben te weeg gebracht.

Op 31 December 1882 werden de lagere scholen in Utrecht bezocht door 4392 jongens, terwijl van 459 jongens tusschen 6—12 jaar niet bekend was, dat zij onderwijs genoten, te zamen 4854 *). Daarentegen werd de H. B. S. voor 3-jarigen cursus bezocht door 90, de Rijks H. B. S. door 118 en het Gymnasium door 161 leerlingen, te samen 369 jongens. Rekent men nu nog, dat een gelijk getal slechts M. U. L. O. genoot, wat bij zulk een vertegenwoordiging van M. en H. O. nauw denkbaar is, dan zouden dus deze leerlingen te U. te samen ruim 16 0/0 der massa vormen. Het platte land, waar bijna alleen gewone lagere scholen zijn, zou dit cijfer zeker nog belangrijk doen dalen. Voeg daarbij dat onder de 14 0/0, die niet gekeurd wordt †), de leerlingen der hoogere scholen om redenen met de plaatsvervanging samenhangende, een veel belangrijker contingent vormen, dan hunne verhouding tot de overige miliciens, en dat het uitgemaakt is, dat onvoldoende lengtemaat bij voldoende voeding zelden voorkomt en dan zal men begrijpen, hoe oppervlakkig men te werk moet gaan, om uit die boven geciteerde tabel iets omtrent de gevolgen der overlading te durven concluderen.

Ook de slotperiode van den hr. v. Z., dat uit de andere door prof. Evers gepubliceerde cijfers omtrent ziekten enz. »zeker veel te leeren is wat de overlading betreft”, versterkt mij in het vermoeden, dat de hr. v. Z. die cijfers niet onder de oogen gehad heeft, en wie op zijn aanraden daarnaar zou gaan zoeken, zou het waarschijnlijk gaan, als de beide knaapjes in het gedicht á la Klapphorn dat luidt:

*) Verslag der gemeente Utrecht over 1882.

†) Prof Evers bladz. 48.

Zwei Knaben suchten emsiglich
Bei'm Boom nach einem Appel.
Sie fanden aber keenen nich'
Der Boom war eine Pappel.

De reden waarom die arbeid zoo weinig vruchten zou afwerpen is, dat in die statistieke gegevens louter sprake is van individuen, zonder dat onderscheid gemaakt wordt tot welken stand zij behooren, welke opvoeding of welk onderwijs zij genoten hebben, welk beroep zij uitoeffenden enz., zooals ik boven aanvoerde een eerste vereischte, omdat het slechts een klein gedeelte is, al is het dan de keurbende van ons volk, waarvan wij beweren dat het onder overlading der hersenen te lijden heeft. En dat nog niet in dien zin, zooals reeds meermalen werd voorgesteld, als zouden normaal gezonde leerlingen lichamelijk geruineerd worden. Doen er zich gevallen voor, dat de schadelijke invloed der school zich terstond en voor ieder duidelijk openbaart, dan zal het niet moeielijk vallen met een exceptie van erfelijken of aangeboren aanleg, die beschuldiging althans gedeeltelijk te weerleggen. Maar de quintessens der zaak is, dat het meerendeel van onze jeugd geen opvoeding ontvangt, die hen bestand maakt tegen de nadeelige invloeden, waaraan ieder, in welken vorm ook, in het maatschappelijk leven bloot staat. Voor sommigen: officieren, ingenieurs, industrieelen, bestaan die in temperatuursverschillen en andere ontbering, waaraan zij niet gewoon zijn, voor de meesten nochtans in een zeer eenzijdigen arbeid van de hersenen en de zenuwen, die in bijna al onze beschaafde beroepen geëischt wordt. Enkele gelukkig gestelden kunnen zich door reizen, sport enz. aan de nadeelige gevolgen daarvan onttrekken, het meerendeel kan dat niet, voornamelijk omdat zij niet opgevoed worden op eene wijze, die hen daartoe in staat stelt. De vergedreven verdeeling van arbeid, die nu eenmaal als een vloek op onze moderne maatschappij rust, en daarop wel zal blijven rusten, zoolang er van een strijd om het bestaan sprake zal zijn en die de meesten tot inspanning boven het totaal of boven en-

kelen hunner krachten noodzaakt, maakt het voor den opvoeder tot een gebiedenden plicht daarop voortdurend het oog gevestigd te houden. En dat het verwaarloozen van dien plicht ten koste van ons volkswelzijn komt, is dunkt mij voor ieder die logisch denkt en eenig begrip heeft van hygiëne, een waarheid, die geen betoog behoeft. Doch de cijfers van prof. Evers geven niets aan dan woonplaats naar de provinciën verdeeld en den leeftijd en zijn daarom te eenenmale onvoldoende om als basis te dienen van beschouwingen omtrent de gevolgen der moderne opvoeding onzer hoogere standen *).

Wilde men betoogen, dat een gepaste zorg voor de verstandelijke ontwikkeling een gunstigen invloed uitoefent ook op de lichamelijke ontwikkeling, dan kan men zich daarbij op andere statistieken beroepen, ons geleverd door mannen, die hunne studies over dit onderwerp in geschriften hebben bekend gemaakt. Zoo heeft reeds Mélier en na hem O. du Menil aange-toond, dat in die departementen van Frankrijk, waar het peil van de geestesbeschaving hooger was, ook de gemiddelde levensduur langer was, dan in de departementen, waar het gros der bevolking onwetend was.

Zoo geeft hij ons op grond van statistieke gegevens van 1852 de volgende tabel:

Departement.	Graad van het onderwijs.	Gemiddelde levensduur.
Bas-Rhin	1	29.8
Meuse	2	31.1
Doubs	3	31.1
Seine	4	30.1
Haute-Marne	5	41.6
Jura	6	36.6
Haut-Rhin	7	29.4

*) Blijkens de voorrede stelde Prof. Evers zich ook alleen tot taak het voorhanden materiaal te ordenen, ten einde het gemakkelijker te kunnen overzien.

Ardennes	8	37.7
Meurthe	9	35.4
Haute-Saone	10	36.8

waar in verreweg de meeste gevallen een hoog peil van het onderwijs met een hooger en gemiddelden levensduur gepaard gaat.

Nog betere gegevens verschaft ons Luigi Pagliani, die een menigte onderzoekingen instelde naar het gewicht, lichaamsbouw, borstomvang, vitale capaciteit en spierkracht van tal van jonge mannen en meisjes, in verband met hun leeftijd, stand, vermoedelijke afkomst en het onderricht, dat zij genoten hadden.

Den uitslag formuleerde hij in de beide volgende tabellen:

WELGESTELDE EN BESCHAAFDE KLASSE.

OUDERDOM. Jaren.	MANNEN.				VROUWEN.			
	Gewicht.	Lengte. cent.	Vitale *) capaciteit.	Spier- kracht.	Gewicht.	Lengte.	Vitale capaciteit.	Spier- kracht.
8	22,7	122,0	1140	35	22,8	120,2	1108	19
9	25,7	125,4	1390	45	25,06	124,8	1272	29
10	27,5	128,5	1631	55	27,28	130,6	1500	36
11	30,7	133,6	1717	65	28,47	133,5	1570	38
12	33,0	137,0	1868	69	31,80	139,4	1750	52
13	35,5	142,5	2022	74	37,57	146,4	1865	58
14	41,7	150,6	2305	88	43,02	152,1	2060	69
15	46,4	157,5	2870	100	45,60	154,3	2243	69
16	51,5	163,8	3060	114	45,74	155,3	2250	69
17	55,0	164,0	3519	125	48,46	155,3	2300	70
18	57,0	164,5	3600	130	47,60	155,0	2325	66
19	57,5	168,0	3600	140	—	—	—	—

*) Inhoud der longen in cub. centimeters met den spirometer gemeten.

Waarin een gunstige invloed van goed onderricht te minder te miskennen valt, daar door de vruchtbaarheid van den bodem in Lombardije zelfs de onderste klassen der bevolking vrij voldoende gevoed worden.

Maar al blijkt het ook waar te zijn, dat in het kunstig samengestelde organisme van den mensch een gepaste ontwikkeling van de eene faculteit ook die der overigen bevordert, dan geeft dit heuchelijk feit ons nog volstrekt niet het recht die overigen niet te tellen en bijna al het gewicht op die eene te leggen. En of wij dit al of niet doen, behoeft, dunkt mij, niet met de statistiek uitgemaakt te worden, maar kan ieder, die heeft leeren optellen, beoordeelen, als hij het aantal uren telt, dat het meerendeel der kinderen uit de beschaafde standen aan hersenarbeid moet besteden.

En wil men nu alleen van statistiek weten, dan onderwerpe men alle leerlingen der hoogere scholen jaarlijks aan medisch onderzoek, bijv. op de wijze zooals dr. Coronel vroeger de kinderen te Hilversum en van het eiland Marken onderzocht en dan zal men gegevens krijgen, waaruit, zoo zij met beleid gebruikt worden, wat valt af te leiden ter oplossing van dit gewichtige vraagstuk. Met de cijfers, die wij thans bezitten, mag een onpartijdig rechter alleen een non liquet uitspreken.

Tegenover hen, die bevreesd zijn, dat het peil der algemeene ontwikkeling zal dalen, als een deel van den tijd, die thans aan geestesinspanning gewijd wordt, aan het lichaam ten goede zal komen, doet het mij genoegen te kunnen wijzen op enkele gegevens, die ontleend zijn aan een onlangs in Engeland verschenen boek over den jaarlijkschen roeiwedstrijd tusschen de studenten van Oxford en Cambridge. Den 7en April 1881 werd een reunie gehouden van hen, die daaraan sinds de eerste maal in 1828 hebben deelgenomen. Tot herinnering aan dien dag verscheen het bovengemelde werk, dat vele opgaven bevat omtrent de deelnemers en hunne latere lotgevallen.

Van de 41 wedstrijden, die hebben plaats gehad (eerst van 1856 af worden ze geregeld jaarlijks gehouden), hebben de donker blauwe Oxforders 23 maal, hunne licht blauwe mededingers

18 maal gezegevierd. Aan den wedstrijd hebben in 't geheel 485 studenten deelgenomen, daarvan zijn thans 81 gestorven, 34 vertoefden in het buitenland of de koloniën, van de overblijvende 370 verschenen 200 op het feest. Vergeleken met de gewone sterfte bleek de hunne iets geringer te zijn. Merkwaardig zijn vooral de clubs van het jaar 1829. De 5 Oxforders zijn allen nog in leven en daarvan bekleeden 4 hooge geestelijke waardigheden. Van die van Cambridge zijn er 3 over, waarvan twee hooge geestelijken en een, Mr. Bayford, een beroemd advocaat is.

Dat een minder verwijfde opvoeding nog niet met ruwheid van zeden gepaard behoeft te gaan blijkt daaruit, dat 173 van de vroegere roeiers geestelijken zijn, waaronder 5 bisschoppen. Onder hen, die zich later een eere naam op allerlei gebied verworven hebben, behooren de fransche minister Waddington *) dr. Hernby, directeur van Eton, Reverend H. Kynaston, directeur van Cheltenham, dr. W. Spottiswoode †), president der Royal Society; de hoogste onderscheiding in Engeland voor een man van wetenschap. Volkomen beaam ik de woorden van dr. van Oven op bladz. 22 der Vragen des Tijds van April, dat verstandelijke ontwikkeling het belangrijkste deel in onze opvoeding en vooral in onze school dient te blijven en alles moet worden vermeden, wat naar herleving van het vuistrecht zweemt. Maar uit het bovenstaande blijkt toch, dat het mogelijk is ontwikkelde en verdienstelijke mannen te vormen, al wordt er in hun jeugd niet gemiddeld zes uren daags schoolwerk en drie à vier uur huiswerk van hen gevorderd §). Zeker kan de jongelui niet vroeg genoeg ingeprent worden, dat »werken een plicht en een zegen is,»

*) De fransche bladen vermeldden onlangs, dat de reden, waarom de heer Waddington tot buitengewoon gezant bij de kroning van den Czaar benoemd werd, is, dat hij een der weinige staatslieden der republiek is, die behoorlijk te paard kunnen zitten.

†) 27 Juni l.l. aan typhus overleden.

§) Men vergelijkte o. a. een der roosters der lesuren van Harrow, in het Gidsartikel van dr. Ekker van 1865.

maar dat zal m. i. met beter gevolg geschieden, als men vooral de ijverigen niet zoo in het getouw zet, dat hun eerste gedachte is, als zij aan Academie of Polyt. school de gulden vrijheid zullen gaan genieten, om vooreerst, zoolang het examenspook niet wederom dreigt, op hunne frissche lauweren te gaan rusten. En dat die leer, vooral in Delft, in de laatste twintig jaar, gehuldigd werd, zal ieder, die met studententoestanden bekend is, kunnen getuigen.

Wil men het lichaam recht doen wedervaren, dan is een grondregel, waarvan »tot geen prijs» mag worden afgeweken, dat er op onze scholen, behalve twee vrije middagen, tusschen de morgen- en middagles een paar uren vrije tijd voor spel, schaatsenrijden, roeien enz. beschikbaar zijn. M. a. w. la mort sans phrase over lesuren van 9—12 en 1—4, die nog op tal van scholen gebruikelijk zijn, op sommige meisjesscholen dan nog verergerd door het verderfelijk *overblijfsysteem* *).

Die eisch zou zich trouwens uitmuntend laten vereenigen met een rooster van lesuren, zooals in het bovenaangehaalde artikel der V. d. T. wordt voorgesteld en die dan ook belangrijk verschilt van de thans gebruikelijke 32—38 uur.

Doch van wetswijziging en roosters alleen is geen verbetering te wachten. In het Zondagsblad van het Nieuws van den Dag van 22 Juli tracht Dr. Jan ten Brink de ontruste moeders daarmee gerust te stellen, dat door verstandige leeraren de wet niet naar de letter wordt uitgevoerd.

Ik zou dit argument, dat mij in elk geval meer voor een *oratio pro domo* dan *pro lege* geschikt schijnt, liever willen omkeeren en zeggen, dat de beste wet niet zou baten, zoo hare uitvoerders niet doordrongen waren van de beginselen, die aan haar ten grondslag

*) Op een openbare school voor jonge dames van 14—20 jaar is de tijdsverdeeling als volgt: 4 maal 's weeks van 9—12 en 1—4 en 2 maal van 9—12 en 1—3. Daarbij drie uur eigen werk daags onder opzicht, Gymnastiek twintig leerlingen te samen *een geheel uur* 's weeks! verder bij mooi weder (de meesten zijn intern) een wandeling na het middagmaal. Sapiienti sat est!

lagen. Zeer terecht is er reeds van verscheidene zijden *) op gewezen; dat wie alleen de heerschende wetten en hare methode aanklaagt in de dikwijls gemaakte fout vervalt van gevolg voor oorzaak aan te zien. De overlading is een maatschappelijk kwaad, een natuurlijk kind van haren vader »*vooruitgang*». De groote ontdekkingen op allerlei gebied, het vermeerderd verkeer tusschen de verschillende natien, heeft ons, om het zoo eens uit te drukken, verlegen gemaakt met onzen intellectueelen rijkdom. Wij zijn ongeveer in de positie gekomen van een Amsterdamsch kelderbewoner, die door speculaties eensklaps een vermogend man geworden niet inziet, waarom zijn zoon, die bij den eersten kleermaker der hoofdstad gekleed wordt en over een ruim zakgeld beschikt, niet gelijk staat met den patriciërszoon van de bocht van de Heerengracht. Ook wij hebben gemeend, dat als de school de kinderen slechts met een stevige dosis positieve kennis toerustte, wij louter aristocraten des geestes zouden kweeken, wier gelijken de wereld nog nooit had aanschouwd. Thans beginnen wij in te zien, dat wij ons vergist hebben en dat alle hout geen timmerhout is. Van die dwaling zijn de fouten in onze onderwijswetten de uitdrukking, doch de oorzaak ligt dieper en laat zich niet met een besluit van de tweede kamer uit de wereld helpen. Ook wij dienen ons in onzen nieuwen toestand te leeren schikken, want evenals slechts de ervaring kan doen inzien, dat een welgevulde buidel nog geen gentleman maakt, kan alleen zij ons leeren, dat een hoofd vol kennis iemand nog niet tot een knap en bruikbaar man stempelt; dat het in beide gevallen er minder op aankomt, hoeveel men bezit dan of men datgene, wat men bezit, goed weet te gebruiken.

Zou de paedagogie, die in dien zin op beperking aandrong, geacht moeten worden achterwaarts te gaan?

AUGUSTUS 1883.

J. DÉKING DURA.

*) M. i. het best door dr. H. Lacher in „Die Schulüberbürdungsfrage.“ Sachlich beleuchtet. Berlin 1883. Carl Habel.

HERINNERINGEN VAN EEN AMSTERDAMMER.

I.

DE JODENWIJK IN AMSTERDAM.

Langzamerhand verdwijnt de eene eigenaardigheid der hoofdstad van Nederland na de andere. Het dempen van grachten, die, door de verregaande onzuiverheid van haar stilstaand water, Amsterdam meestal weinig tot sieraad strekten, de aanzienlijke uitbreiding der stad, de nieuwerwetsche middelen van vervoer en vooral de wijziging van politieverordeningen zijn wel oorzaken van nieuwe eigenaardigheden, die in ontwikkeling zijn, maar veel van hetgeen in mijn jeugd aanschouwd en genoten kon worden, behoort voor goed tot de historie. Nog niet zeer lang geleden heeft het Amsterdamsche Ghetto een herschepping ondergaan, die ik toch eigenlijk betreur: ik ben mijn Jodenhoek kwijt. Vroeger was het in hooge mate de moeite waard, daar een vreemdeling rond te leiden, nadat hij de schoone gedeelten der stad had bezichtigd. Nog is de Jodenwijk daartoe merkwaardig genoeg, maar haar eigenaardig karakter heeft zij verloren, sinds de stedelijke regeering »ten langen letste» ook dáár de verordening doorgedreven heeft, dat op de publieke straat geen uitstallingen veroorloofd zijn. »Doorgedreven» is het woord, want het is lang niet zoetsappig geschied. Hoe hardnekkig Mozes aan zijn godsdienst en zeden verknocht blijft, hij is zoo dóór en dóór Hollander geworden, dat hij, vooral met de politie, een strijd zou kunnen aangaan ter handhaving van hetgeen hij als zijn privilege beschouwt. Amsterdam kan dan ook werkelijk in haar geschiedrollen een Jodenoproer boekstaven, welk oproer intusschen

niet die afmetingen heeft aangenomen, dat de bewoners, zelfs van zeer naburige wijken, er anders dan door de dagbladen kennis van gekregen hebben. De jood is over het algemeen een rustig burger, als men ten minste door dat »rustig» wil verstaan, dat hij weinig in verzet gevonden wordt tegen regeering of wet, en dat een beschonken jood, zwierende langs de straten, tot de grootste zeldzaamheden behoort. Rust van lijf en leden, bovenal rust van zijn tong, mag in de verste verte niet bij dat »rustig» gedacht worden. Zooveel te merkwaardiger was dat oproertje. Want als zelfs de joden zich niet goedschiks aan de maatregelen, die de politie ten uitvoer moet leggen, onderwerpen, is dat een bewijs, hoe bitter laag alles, wat met de politie in verband staat, in Amsterdam is aangeschreven, iets wat een betreurenswaardige eigenaardigheid van het Nederlandsche volk is. Jammer, dat het oproertje in het licht stelde, dat zelfs hogere politiebeambten nog verre verwijderd zijn van de kalmte, de hoedanigheid van »heer», het gentlemanlike, waarvan zij het voorbeeld moeten zijn. Toch gaan wij in Amsterdam op dit punt vooruit. Men beweert het ten minste. Ik hoop, dat het waar is, of — zal worden.

Leidt ge thans een vreemde rond in den Jodenhoek, deel hem dan vooraf mede, dat hij hoogstwaarschijnlijk geen andere dan Hoogduitsche joden zien zal. Hij zal hoogstwaarschijnlijk nooit van Portugeesche joden gehoord hebben, maar hij moet toch weten, dat de laatsten een geheel ander volkje zijn dan de Hoogduitsche. Zij zijn de aristocratie in het Nederlandsche Israël: zij hebben hun eigen synagoge, en wonen meestal niet in den »Hoek». Ook spreken zij de taal der andere niet, die uit een vermenging van plat duitsch en verbasterd hebreuwsch bestaat. Er is zulk een afstand tusschen den Portugeeschen en Hoogduitschen jood, dat een anecdote, mij door een jood medegedeeld, wel eens niet onder de gemaakte zou kunnen behooren. Op een openbare school zou zich een joodsche knaap bij den meester beklaagd hebben, dat een christenjongen hem verweten had, dat zijn volk

Jezus gekruisigd had. »En meester!» had de knaap schreiende getuigd: »dat is niet waar! dat hebben de Portugeesche gedaan!» Sinds Renan ontdekt heeft, dat een menigte hedendaagsche joden niet van Abraham afstammen, zou er wel iets waars in die getuigenis kunnen zijn: zeer stellig houdt de Portugeesche jood zich voor een echten Israëliet. Ik weet zelfs, dat ik dingen ga neder-schrijven, die voor de meeste Portugeesche joden nieuw zullen zijn, want zij vertoonen zich, als gezegd is, liefst niet in den »Hoek». Wie door afkomst tot de Hoogduitsche behoort, maar door opvoeding en beschaving zich van het plebs onderscheidt, wordt ook weinig in de eigenlijke Jodenwijk aangetroffen.

Zult ge dan uw vreemdeling rondleiden, doe het dan Vrijdag tegen het naderen van den avond: een uur vóór de Sabbath zal ingaan. Alles is dan in drukke beweging, om de maatregelen te nemen, die de Sabbathrust noodig maakt, en hier en daar kunt ge vóór de deur eener bewoonde kelder, dus in de open lucht, een mannelijken Israëliet zijn toilet zien maken, waarbij vooral de vaardigheid verwondering baart, waarmede hij zijn meestal zwaren baard met een schaar knipt, zoodanig dat zijn gelaat zoo glad wordt, als dat met behulp van het beste scheermes kan geschieden. Van dat knippen maakt de jood volstrekt geen geheim: ik heb er in zijn vleeschhal een slager, omringd van zijn vleesch, mede bezig gezien, en bevonden, dat dit voor de huismoeders, die vleesch kwamen koopen, volstrekt geen reden was, om zich liever tot een ongeschoren — of ongeknipten — vleeschhouwer te wenden. Men weet, dat de jood door dat knippen het gebod, om zich niet te scheren, ontduikt, evenals de gehuwde jodinnen door het dragen van valsche scheiding het andere ontduiken, dat zij hare haren niet zichtbaar mogen dragen. Die valsche scheidingen vallen elken vreemde in het oog; blijkbaar beschikken zeer weinige dier vrouwen over de middelen, om een haarkunstenaar van den eersten rang aan het werk te stellen. De meisjes dragen haar eigen haartooi: ravenzwart of vuur-

rood; lichte wijzigingen van die kleuren worden weinig, het Germaansche blond in het geheel niet waargenomen. Merkwaardige hoofden kan men zien: algemeen is de haarwas welig, en men ziet er ware raagbollen in zoo hopelooze verwarring, dat het gebruik van kammen onmogelijk als dagelijksch in den »Hoek" gedacht kan worden. Voorts geeft geen ander gedeelte der stad, ook in haar armste wijken, zooveel haveloosheid in de kleederen van het vrouwelijk geslacht te aanschouwen. Men zou zeggen: er zijn meisjes in de wereld, die zich volstrekt niet om haar uiterlijk bekommeren, want er zijn geen andere merkteekenen, die het vermoeden wettigen, dat die haveloosheid aan verregaande armoede moet toegeschreven worden. Integendeel: vaak aan den eenen voet een slof en afzakkende kous, aan den anderen een schrikkelijk versleten mansschoen, wippen zij vlug en vroolijk, met gevulde wangen en vooral met helder sprekend oog, over de straat, om aan de overzijde een praatje te maken, of in een winkeltje te verdwijnen. De vreemde zal zich onder een geheel ander volk dan het Hollandsche verdwaaald wanen, en dat is ook eigenlijk het geval. Want al heeft de jood zich volkomen vereenzelvigd met den Nederlandschen staat, hij blijft Israëliet en behoudt het type van den Semiet. Beweerde eenmaal een beroemd prediker, dat de jodin minder den Semitischen gelaatstrek vertoont dan de jood, en dat wel, »dewijl Jezus zooveel trouwe aanhangsters onder de vrouwen van Israël gevonden had", ik verdacht hem dadelijk, dat hij een volslagen vreemdeling in den »Hoek" was.

Als gij uw vreemde in de achterbuurten van den hoek brengt, zal hij verbaasd staan over de verregaande morsigheid op woning, kleederen en lijf, en hij zal volstrekt niet gelooven aan de waarheid van hetgeen een beschaafd Israëliet eens tegenover mij beweerde: dit namelijk, dat men uit het oogpunt van zindelijkheid in het minst niet behoeft te schromen, ook in het armste huisgezin deel aan den maaltijd te nemen. Een eigen-

aardige beweging van schouders en rug, ieder oogenblik bij de haveloozen waar te nemen, kan, wel is waar, in het ruwere jaargetijde aan een onbehaaglijk gevoel van koude toegeschreven worden, uw vreemde begrijpt, dat de echt Hollandsche vrouw, juist om die beweging, liefst den »Hoek" vermijdt. Onooglijke kotten, donker en zwart van vuil, gapen den bezoeker in de achterbuurten tegen, en de straat is er met het vuilste vuilnis, dat te bedenken valt, bedekt, ook als het lang fraai zomerweder geweest is. Zich een voorstelling te vormen van hetgeen die straat worden kan bij aanhoudend regenachtig weder, is meer dan men van een gewoon menschenkind, zelfs van een kleinsteedschen duitscher vorderen kan. En laat nu in de Jodenhouuttuinen of in de Valkenburgerstraat uit zulk een donker onderaardsch hol een slager opstijgen, die pas aan den arbeid geweest is, en het zoeven gekeelde schaap op den rug draagt, zoodanig dat de nederwaarts hangende kop onophoudelijk knikt: honderd tegen één, dat ge in het dier een ziekte vermoedt, zoodat ge wel den hongerdood tegemoet zoudt moeten zien, vóór ge zoudt kunnen besluiten, een karbonade van het diertje te nuttigen.

In alle achterbuurten der hoofdstad treft den wandelaar het groot aantal kinderen; maar in den »Hoek" denkt men onwillekeurig aan »het zand aan den oever der zee".

Maar ik zou u den ouden Jodenhoek laten zien, zooals ik dien, en zeer vroeg gekend heb, want de woonplaats mijner ouders en die van bloedverwanten buiten de stad, maakten dat ik stellig eenige malen in de maand als knaap een wandeling dwars door het geheele Jodenkwartier maakte, en ik kan zeggen; dat die wandeling mij nooit verveeld heeft. Ja, al vermeden wij den »Hoek" vaak om den wil mijner moeder, zoodra ik alleen of met jongere broeders ging, had de »Hoek" de voorkeur, en dat niet alleen, omdat hij den kortsten weg aanbood. Er was altijd zoveel te zien, en te hooren ook!

De »Hoek” was eigenlijk reeds in mijn kindsheid geen hoek meer: de hinderlijke afsluiting — des nachts door ketenen — en het verbod voor de Israëlieten, om elders te wonen, behoorden reeds lang tot het verledene. En als de naam zich handhaaft, en zich ook wel zal blijven handhaven, laat men in de provincie toch volstrekt niet denken, dat men bij een bezoek van de hoofdstad Israël in een uithoek moet gaan zoeken. Verre vandaar: als de uitbreiding der stad nog enkele jaren voortgaat in de richtingen, waarin zij zich thans voortbeweegt, zal de zoogenaamde »Hoek” in het hart der stad liggen. En daarbij: stellig is de »Hoek” bevoorrecht. Met uitzondering van het Vondelspark zijn de fraaiste wandelingen in zijn onmiddellijke nabijheid: waarlijk de bewoners van den Zandhoek en van de Eilanden en van den Jordaan hebben in dit opzicht reden te over, om Israël te benijden. De banken in den openbaren tuin van den Hortus en op het Rembrandtsplein vindt ge dan ook trouw door joden in beslag genomen, en zulk een heerlijke speelplaats voor de jeugd, als de voormalige Houtmarkt thans aanbiedt, vindt ge in geheel Amsterdam niet terug. Het is lang niet onverklaarbaar, dat Mozes Amsterdam innig lief heeft.

De »Hoek” is vooreerst een tamelijk breede straat, de Sint Anthoniesbreestraat, die op de Nieuwmarkt begint, en aan de Parkbrug eindigt; zij heeft talrijke dwarsstraten, die weder andere dwarsstraten hebben, en waaronder Marken, Vlooienburg en Uilenburg de bekendste zijn; ten tweede is er de Houtmarkt met de straten en grachten, die er op uitkomen, onder welke laatsten de Heerengracht, die altijd »Jodenheerengracht” heet, en waar aanzienlijken onder de Israëlieten in fraaie, soms vorstelijke huizen wonen; ten derde de lange Weesperstraat, die zich van de Houtmarkt, welke thans Daniel Jozef Meierplein heet — de lezer ziet: de Joden worden in Amsterdam geëerd — tot aan het Weesperplein uitstrekt, ook met haar langere of kortere dwarsgrachten en dwarsstraten, waaronder de Kerkstraat wel de grootste is; ten vierde het geheele blok tusschen de Breestraat en

den Binnen-Amstel, en ten vijfde, aan de andere zijde, alles tot aan het Rapenburg, wat tussehen de Oudeschans en de Jodenheerengracht ligt. Dat is de wijk, waar de veertigduizend joden wonen, die zeer stellig een eerste plaats onder de nijvere bevolking der hoofdstad innemen. Het brandpunt is de Breestraat, en het brandpunt der Breestraat is de »Sint Thenis», zooals tal van Amsterdammers die brug in navolging van Levi en Nathan noemen, en die eigenlijk Sint Anthoniesbrug heet. Tot vóór weinig jaren was zij een dubbele ophaalbrug, veel te smal voor het overdrukke verkeer. Ik vond haar onlangs plotseling veranderd in een steenen brug, die stellig vijfmaal de breedte der vroegere heeft.

Als ik mij nu een kwarteeuw terugdenk, en over de Nieuwmarkt naar de Breestraat stap, vind ik op die markt reeds tal van joden met »negotie» van den laagsten rang. Hier zijn op elken dag der week, behalve Zaterdag en Zondag, lappen van allerlei soort te koop, te beginnen met laken, en te eindigen met behangselpapier; uitstallingen van oud ijzer en van aardewerk, van gereedschap voor alle soorten van ambachten, en van keukengereedschap bedekken er vele vierkante meters van het straatplaveisel. Daartusschen verheffen zich boekenstalletjes en allerlei kleine kramen, terwijl er als een buurt gevormd wordt door tal van kleine houten huizen, waar eieren en zuur, of waar gebak te bekomen is, en die een kamertje voor zulke bezoekers beschikbaar hebben, die hun maaltijd niet op straat willen doen. Want menig middagmaal wordt daar goedkoop genoten, vooral door buitenlui. »Denkje,» zoo hoorde ik eens te Haarlem een veerman over het Buitenspaarne spreken tegen een bekende, »denkje, dat ik bij mijn famielje ga eten, als ik in Amsterdam kom? Om ze den volgenden Zondag reeds op mijn dak te hebben, hutje met mutje? Mis man! ik weet den weg, en ik ken de spraak. Voor een dubbeltje eieren en een paar centen zuur doe ik op de Nieuwmarkt mijn middagmaal . . .»

Men moet erkennen, dat het goedkoop is.

Voorts vinden wij er de beweegbare kraam, de bijzondere soort van langen kruiwagen met de fruit van het oogenblik; zij is er uiterst talrijk vertegenwoordigd, en allerlei houtwerk als huisraad lokt er zelfs de huismoeders uit de verafgelegen Jordaan. Nooit ontbreekt er ook de kruiwagen, die u in staat stelt om op de hoogte komen van de poëzie, die ons volk lief heeft. De soort staat niet hoog, noch door vorm noch door gedachte: »hoog" mag er eigenlijk volstrekt niet van gezegd worden; 't is ellendig laag.

De kooplieden op de Nieuwmarkt zijn maar voor het meeren-deel joden; menige christen wedijvert op die altoosdurende markt met den israëliet in de »negotie". Maar hij begeeft zich niet in den »Hoek". Het is er druk genoeg, maar de drukte komt niet in vergelijking met hetgeen wij aanstonds zullen waarnemen.

Van de Nieuwmarkt stappen wij de Breestraat op, en vinden daar aanvankelijk niets, dat bijzonder onze aandacht trekt, vooral als wij gewoon zijn aan het type van den Semiet, iets dat moeielijk anders bij een Amsterdammer verondersteld kan worden. Er is slechts aan de linkerzijde »de Ooievaar" en aan de rechter »Koning David", welke koning des avonds met de bontste kleuren op een transparant schittert. Het zijn danshuizen; tusschenbeide wordt in de Ooievaar ook komedie gespeeld, blijkens de biljetten, die aan de wederzijden van de deur prijken. Overdag wordt er de rust genoten, die der levende schepping gewoonlijk des nachts gewordt.

Eerst waar de Breestraat door de Hoogstraat gesneden wordt, begint het eigenlijke gewoel, maar het begint er dan ook plotseling.

Was de straat tot dusverre vrij, zoodat wij ons gemakkelijk op de wandelpaden, die de Amsterdammers »kleine steentjes" noemen, konden voortbewegen, van hieraf is geen ander pad over dan de keiweg: »de groote steenen". Want de ruimte, die er overblijft, wordt door uitstallingen van allerlei aard ingeno-

men, en dat wel op houten stellages, die, ja, nog eenige ruimte tusschen zich en de huizen overlaten, maar welke ruimte toch eigenlijk beschouwd wordt als de plaats, die de gewone winkelier achter zijn toonbank inneemt. Hier is de koopman in onophoudelijke beweging tusschen uitstalling en huis of kelder; hier heeft de koopvrouw zich meestal een gemakkelijke zitplaats bereid met de noodige middelen, om zich in den zomer tegen zonnehitte of regen, in den winter tegen koude te beschermen. Hier een pad te zoeken, komt alleen den straatbengel in het hoofd, al worden daartoe volstrekt geen beletselen in den weg gelegd. Maar Levi houdt het voor ontwijfelbaar, dat de »kleine steenen" zijn domein, zijn erf, zijn rijk zijn, zoo vaak de weersgesteldheid maar niet alle uitstalling onmogelijk maakt. Zoo is het de geheele Breestraat langs, een kwartier ver, als ge ongestoord in rechte lijn kondt voortgaan. Maar dat is eenvoudig onmogelijk. Als uw pad achter u afgeteekend werd, zoudt ge er later de allerzonderlingste slingerlijnen in vinden, zoo druk is het tusschen die uitstallingen, niet alleen van voetgangers, maar van kruiwagens, van kooplieden, die hun koopwaar met zich dragen. De lezer denke zich achter die uitstallingen volstrekt geen stille of gesloten woonhuizen; integendeel: alles is er winkelhuis, en geen winkel, of hij schijnt zich in een drukke klandisie te mogen verheugen. Zelfs zijn alle kelders winkel, en alle trapdeuren van bovenhuizen ter zijde van de winkels staan open, alsof het niet de moeite waard was, ze te sluiten, iets wat inderdaad ook wel het geval zal wezen. Israël leeft in de open lucht, als er maar eenigszins kans op is; dat heeft Israël van de veertig jaren in de woestijn gehouden. Geen kleine-stadbewoner kan zich een voorstelling maken van het onophoudelijk gewoel... wat zeg ik? als een Rotterdammer de drukte van van zijn drukke Hoogstraat in verbeelding verdubbelt, zou hij nog ver beneden de werkelijkheid dezer Jodenbreestraat blijven, zooals zij zich vertoonde, vóór dat de politie alle uitstallingen wegvaagde.

Het treft ons, dat de joden elkander allen gemeenzaam schijnen te kennen, en innig belangstellen in elkanders welvaren en familieomstandigheden. Gewone groet tusschen koopers en koopman is overbodige waar; maar niet overbodige waar is een vloed van woorden, zonder welke de kleinste koop een onmogelijkheid blijkt te wezen. Daarbij: kon Cesar twee brieven tegelijk dicteeren, de jood is knapper dan hij, want hij houdt met gemak twee gesprekken, een over den koop, een ander misschien over familieomstandigheden, tegelijk aan den gang. Om de twaalf huizen is er stellig een trap, waarop een menigte joden zich open nederwaarts verdringen, zonder dat men daarom aan Jakobs droom denkt: de trap is te vuil, en de op- en nederwaarts dalenden roepen weinig het denkbeeld »engelen" op. Daar is dan een bruid of een kraamvrouw of een jarige, of — een lijk. Het laatste is het waarschijnlijkste. Volgens de wet mag het lijk van een jood niet alleen gelaten worden. Wie maar tot de nakomelingen van Abraham behoort, heeft ook bij den rijksten geloofsgenoot toegang tot den doode, en het recht, om hem de laatste eer te bewijzen: alle onderscheid van rang of staat houdt op, waar de engel des doods zijn intrede heeft gedaan. Ook is het denkbeeld geld, dat meest prozaische van alle, volkomen vreemd bij de ceremoniën, die omtrent het stoffelijk overschot plaats moeten hebben. Ieder komt zijn diensten aanbieden. Vandaar dat de toegang tot een sterfhuis zich kan voordoen als die tot een verkoopplokaal, waar het kijkdag is.

Tusschen al dat gewoel door gaat kalm en deftig de rabbi in het zwart gekleed met driekanten hoed; maar niemand bewijst hem de vereering, waarmede zoo gereedelijk de pastoor of de dominee bejegend wordt. Niet zelden schuift een vreemde rabbi, een pool of een rus, tusschen de menigte door, zonder dat hij of die menigte eenige bevreemding aan den dag leggen. Dan is er de grijsaard, man of vrouw, die blijkbaar geen bedrijf meer uitoefent; dat is: geen jacht meer op »zaken" maakt, maar rondkijkt en luistert, hier en daar een praatje aanknoopt, en

blijkbaar zoolang mogelijk het vertoef tusschen de muren eener kamer ontwijkt. Zoodra de zomer voorbij is, draagt de oude vrouw meestal een lollepotje met vuur, en als uw blik den hare ontmoet, plooit zij het rimpelig en geel gelaat tot een lachenden groet, waarin goedmoedigheid de hoofdrol speelt; en zoo doet niet zelden de oude man ook. De zaak is, dat de bejaarde israëliet overal onder zijn geloofsgenooten zooveel welwillendheid ontmoet, dat de wereld en vooral zijn Breestraat voor hem wel een rozenkleur moet aannemen, die hij misschien in zijn jeugd maar weinig gekend heeft. Mij dunkt, een christen moet wel een ultra-antisemiet zijn, om na te laten den vriendschappelijken groet te beantwoorden.

Wat al koopwaar van de meest verschillende soort is er uitgestald! Van stukjes »kokeliko'', waardoor »kokosnoot'' verstaan moet worden, tot omlijste prenten; van weinig oogelijken haring tot volledige stellen kleederen voor mannen en vrouwen; van oude en nieuwe schoenen tot corsetten; van snoepgoed tot hoeden, petten en steken voor land- en zeeofficieren; van beschadigde vijgen tot brillen; alles, alles kunt ge er vinden. De jood is verdraagzaam; hij gunt de afbeelding van Roomsche heiligen zoo goed een plaatsje op zijn stal als den tempel van Salomo of een pleisterbeeldje van Minerva; het Nieuwe Testament of een protestantsch gezangboek is evenveel eerbied waard als een dictionnaire of een exemplaar van Aaltje de zuinige Keukenmeid; Jezus, Luther en Loyola hangen er naast elkander tot een koper scheiding tusschen hen maakt.

Toch verdenk ik den jood van geloofsbezwaren; de sabbathslamp, of welk ander voorwerp van godsdienstig gebruik in geen Israëlitisch gezin ontbreken mag, vindt ge nooit tusschen de rommelzoo, waarin het nog nooit gebruikte naast het bijna versletene prijkt, maar toch niet praat met den glans der nieuwhed. Ongelooflijk uitgebreid is de kennis van den jood ten opzichte van — ik wou schrijven zijn handelsartikel, maar ik herinner

mij bijtijds dat ik schrijven moet: van handelsartikelen in het algemeen. Hij kent de christelijke feestdagen, en weet, welke zaken dan door katholiek of protestant kunnen gezocht worden. Toen de dood van Pius IX naderde, was de Israëliet goed voorzien van portretten van den paus.

Mij is verzekerd, dat ergens in den »Hoek'', op de Jodenvischmarkt, een pakhuis of liever eenige pakhuizen zijn, vol met koopwaar van een uitdrager, en dat wel op de breedst mogelijke schaal. Daar kan de huismoeder een tang, de apotheker alle doozen en flesschen met de gewone opschriften voor zijn winkel koopen; daar kan de kruidenier alles verkrijgen, wat hij voor zijn opstal noodig heeft, en geen handwerksman vraagt er vergeefs naar een stuk gereedschap. Geheele stellen schoolmeubelen zijn er te kust en te keur, en wie in enkele uren een huishouden wil opzetten, vindt er alle soorten van meubelen. Dit moge merkwaardig zijn; er is nog merkwaardiger: de vorige eigenaar van dat alles kon lezen noch schrijven, maar bracht in den doolhof zijner volgepropte magazijnen een koper dadelijk naar de plaats, waar hij vinden kon, wat hij behoefde. Stellig is Israël met de negotiebult op zijn schedel bevoorrecht; zoo hem die in de dagen van David en Salomo nog ontbroken heeft, is die volgens de leer van Darwin in den loop der eeuwen bij mannen zoowel als vrouwen ontwikkeld, en dat wel door de wet der noodzakelijkheid, want tot op het einde der vorige eeuw was de uitoefening van elk bedrijf behalve van den geminachten handel voor den jood een onmogelijkheid: in geen gilde zou hij opgenomen zijn. Ja, bakker of slager kon hij wezen, maar dat alleen voor zijn geloofsgenooten, om de bekende reden, dat brood of vleesch, toebereid door de onbesnedenen, niet koscher is. Maar daarom was de joodsche bakker of slager geen gildebroeder.

Toch is het een fabel, dat de jood geen handenarbeid verricht, of dien schuwt. Vooreerst betrapt men hem b.v. op het verwen van lakensche kleederen. Betrappen is eigenlijk het woord niet, want het geschiedt, zonder eenige poging om het te verheimelijken,

op de publieke straat. De paarsblauwe verfstof staat in een tobbe; de broek of de jas ligt op een plank uitgestrekt, en Levi is zeer ijverig in de weer, om de verfstof met een boender in het laken of in het bukskin te werken. Soms is het geen laken of geen bukskin. Een weesvader kocht eens voor een oppassenden weesjongen, die later onderwijzer werd, in den »Hoek" een duffelsche winterjas, die blijkbaar niet of zeer weinig gedragen was. De knaap was er duchtig mede in zijn schik: de weezen gingen in dien tijd zomer en winter op dezelfde wijze gekleed. Hij was in zijn schik tot — de eerste regenbui. Toen liepen hem verdachte blauwe stralen langs de handen. Bij de tweede regenbui kwamen er zonderlinge roode strepen op het duffel te voorschijn, en bij de derde bleek het overtuigend, dat de duffelsche jas van een wollen deken vervaardigd was. Wie vermoedt dat deze anecdote in mijn brein haar oorsprong heeft, doet mij te veel eer. Ik heb haar als knaap uit den mond van den toen bedaagden onderwijzer vernomen.

De Amerikanen hebben het woord »geldmaken" uitgevonden. »Maak geld" heet het bij hen, »maak geld; als het kan: op eerlijke wijs; maar — maak geld". De eer der uitvinding van het woord moge den Yankee toekomen, de zaak heeft Israël, lang vóór Amerika ontdekt was, verstaan. Geldmaken is den jood op kleinere of grootere schaal een ware behoefte, en welke bedenkingen — ik bedoel hier volstrekt niet bedenkingen van eerlijkheid — een Yankee of een botboer zouden kunnen wederhouden, de jood zet zich over alles heen. De zoon van zekeren joodschen kleinhandelaar was groothandelaar geworden. Het hinderde hem, dat zijn vader altijd de min oogelijke plunje getrouw bleef. . . . o! het hinderde hem volstrekt niet uit trotschheid: de rijkste jood zal nooit zijn ouders verloochenen, al zijn ze nog zoo onbeschaafd. Maar hij wilde zijn vader warm en deftig gekleed zien, en kocht hem een winterjas, dewijl papa het zelf niet verkoos te doen: het kleedingstuk was naar zijn oordeel veel te duur. -Om

den oude over te halen het te dragen, vertelde hij, dat de jas twintig gulden had gekost, terwijl hij er toch meer dan vijftig voor gegeven had. De oude was er uitermate mede in zijn schik. Maar plotseling vertoonde hij zich weder in de oude plunje. »Waar is uw jas, vader?» vraagt de zoon. »Negotie gedaan, mijn jongen!» was het antwoord: »voor achtentwintig gulden gulden verkocht!» En het mooiste van de zaak was, dat het papa geen oogenblik in de gedachte kwam of de gewaande winst zijn zoon kon toebehooren.

Vraagt iemand, hoe in den »Hoek» die uitgebreide verzamelingen van oude meubelen kunnen ontstaan, dan wijs ik vooreerst op de schamele kooplieden, die de vooraanzitting bemachtigen op elke veiling in de publieke verkooplokalen, en die onmisbaar zijn, omdat zij een bod voor elk nummer hebben. Daardoor valt hun alles ten deel, wat geen liefhebbers vindt, en dat wel voor uiterst lage prijzen. Er zijn er onder die koopers, die voor de geheele veiling credit bij de verkoopers hebben. Maar ten tweede wijs ik op den »ouskleer». »Ouskleer! kleeurwaar te koop!» altijd vast met denzelfden galm uitgeroepen, behoort onder de zeer bekende straatmelodiën, die overal in Amsterdam, zelfs in de rijkste buurten, gehoord worden, maar vooral in het voorjaar, als de huismoeder aan den schoonmaak, of in het najaar, als zij aan het schommelen is. Mozes weet, dat er dan overal meer of min onbruikbaar geworden huisraad van de hand gedaan zal worden. De onderhandeling af te luisteren is altijd de moeite waard. Eens had een eenvoudige en eerbare weduwe, die van haar geld leefde, ettelijke voorwerpen, te zamen een kruivracht, in haar voorhuis gereed gezet, en de eerste de beste »ouskleer» werd aangeropen. Eerst bleef de voordeur openstaan, doch de levendigheid, zonder welke zulk een man bezwaarlijk zulk een onderhandeling kan voeren, trok de aandacht der voorbijgangers; de dame sloot dus de deur, en Mozes was met de weduwe alleen. Nu, het afgedankte huisraad was natuurlijk niets waard; stuk

voor stuk werd zorgvuldig bekeken en met verachtelijk gebaar bejegend, ja, als het niet te zwaar was, weggeworpen, op het gevaar af van het geheel te vernielen. De weduwe had reeds berouw, en wenschte den »ouskleer" haar huis te zien verlaten. Maar daar stond niets van in. »Hebje niet wat anders? Geen vilten hoeden?"... Ja, de weduwe had een vilten hoed, een witten, gedragen door haar zoon, die thans in Indië was, bijna nieuw, maar wat buiten model. De dienstmaagd moest den hoed brengen. Opgetogen was de »ouskleer" over den hoed, tot groot vermaak van de meid; ja, de dame zelf kon niet nalaten te lachen. Mozes paste den hoed op, met allerlei gebaren, maar met den grootsten ernst, en hield hem op, om de onderhandeling voort te zetten. »Die hoed was alleen drie gulden waard..." Nu, om dien mooien hoed zou hij het andere boeltje voor éen gulden nemen...

De weduwe was met vier gulden zeer tevreden, en wenschte, dat Mozes nu maar met de rommelzoo zou aftrekken; de onderhandeling had reeds een uur geduurd. Mozes ging dan heen om een kruiwagen te halen. Toen het boeltje opgeladen was, kon Mozes niet meer dan een gulden vijftig centen bijeenbrengen. »Maar dat is geen duit waard! Juffrouw, ieuwes houdt den mooien hoed tot onderpand, dan kom ik morgen met de rest van het geld" ... De dame heeft dagen lang op den koopman zitten wachten; den hoed heeft zij nog.

Mocht iemand uit deze anecdote het besluit trekken, dat de jood den christen den loef afsteekt, vooral waar er spraak van is, om het »les affaires, les affaires, c'est l'argent d'autrui" in beoefening te brengen, zou hij eenvoudig verkeerd doen. Bij de Amsterdamsche huisvrouw staat b.v. de botboer veel zwarter aangeschreven, en die is nooit een jood. Het is bijlangena niet vreemd, dat joodsche straathandelaars hetzelfde gezin een kwart-eeuw, ja, langer van groente of van fruit voorzien hebben. Zóóver zou een botboer het niet licht brengen, want ook zijn beste en oudste klanten neemt hij »beet", als hij er kans toe ziet.

Maar ik beweerde, dat de jood niet afkeerig is van lichaamsarbeid. Ziet ge zulk een »ouskleer" een vracht met elders afgedankt huisraad naar den »Hoek" kruien, dan ziet ge hem wel aan, dat die arbeid hem ietwat vreemd is, maar gij hebt van der Palm's jood gevonden, »wiens spieren trillen onder het kruien van een paardevracht". Wat »zweet des aanschijs" is, wordt dan mede duidelijk: o, de jood wil wel arbeiden, als er maar een »massel" *) te maken is. Gij kunt hem met opmerkelijke voortvarendheid brandhout zien kleinzagen. Ik verzeker u, dat de handwerksman van Germaanschen oorsprong heel wat kalmer arbeidt. Mozes wordt dan voortgezweept door het vooruitzicht op het genot, dat hem het venten van het gezaagde hout schenken zal.

Het consortium is door Israël sinds onheugelijke tijden, maar op zeer kleine schaal, in praktijk gebracht. Vermakelijk is het om aan te zien, wat er geschiedt, als vijf of zes straathandelaars ettelijke kisten sinaasappelen voor gezamenlijke rekening gekocht hebben; vermakelijk is het om aan te hooren, wat er dan verhandeld wordt, en ijveriger werken hebt ge uw leven niet gezien, als de kisten — nooit in de hoofdstraat, maar altijd in een der achterbuurten — uitgepakt worden, om den inhoud naar de meerdere of mindere gaafheid der vruchten te sorteeren. Men ziet en hoort de drift, die de koopers bezielt, om tot de wetenschap te komen, of de koop voor- of nadeelig uitgevallen is.

Dan is het drijven van vee door de hoofdstad of er om heen een taak, die de jood misschien met voorliefde vervult, maar die zeer stellig door de belanghebbenden liefst aan joden wordt toevertrouwd. Een groot veehandelaar in Noord-Holland verzekerde mij eens, dat niemand zoo geschikt is voor het drijven van varkens als de jood. De waarheid is, dat hij daartoe onder de christenen geen mededingers schijnt te hebben, en dat is te

*) „Massel" misschien een verbastering van het Hebreeuwsch „masaal", dat geluk beteekent?

meer opmerkelijk, omdat het zwijn voor den jood een onrein dier is. De aanraking van het dier schuwt hij niet; wel zijn er menschen, die de manier schuwen, waarop die aanraking plaats heeft, als het dier zich onhandelbaar toont. De drijver steekt dan eenvoudig zijn vinger in het oog van het dier, en trekt of duwt het voort in de richting, die hij begeert. Misschien is deze bijzonderheid niet bekend aan de leden der dierenbescherming.

Voorts is het vak van schoenpoetsers voor een goed deel in de handen der joden. Daartoe moeten zij zeer vroeg ten bedde uit; de andere Amsterdammers zien maar weinig de schoenpoetsers in de portalen of op de stoepen hunner huizen aan den arbeid. Wie hem ziet, bemerkt, dat hij haast heeft, haast om de vaste taak, die altijd met hetzelfde loon betaald wordt, achter den rug te hebben, ten einde zijn diensten op de drukste punten der stad den voorbijganger aan te bieden. Daar bestaat de mogelijkheid van toevallige buitengewone baten, en ik waag de onderstelling, dat die mogelijkheid altijd voor den jood ook bij lichamelijken arbeid moet bestaan. Daarom is hij ook voddenrapper. Dan is hij niet bang voor water, om namelijk met een soort van gevorkten lepel den bodem der grachten langs de kaden te onderzoeken. Maar sloeproeier of matroos wordt hij niet.

In vroeger jaren was de frambozenmarkt dicht in mijn buurt. Hoeveel malen heb ik mij niet vermaakt, als vier of vijf Israëlitische kleinhandelaars op mijn stoep den inhoud der gekochte mandjes onderzochten! De eene framboos voor de andere ging door hun handen, en de teedere vrucht werd zóó overgepakt, dat van twee boerenmandjes drie jodenmandjes kwamen. Dat duurde wel een uur, en het geschiedde altijd tegen het naderen van den avond. Vaak stond dan een raam open, zonder dat zij dat opmerkten. Ik kon dan hun gesprekken hooren. Wel waren die meest onverstaanbaar voor mij, maar tusschenbeiden gebruikten zij ook onder elkander hun eigenaardig Hollandsch, en aan vermakelijke kwinkslagen ontbrak het nooit, al behoorden zij meestal tot de grove soort.

Maar ik vergeet, dat ik buiten den »Hoek'' verdwaald raak.

Al wat er aan eetwaar is uitgestald, en er maar min behaaglijk kan uitzien, heeft rechtaf een onooglijk voorkomen. Kaas, klompen van vijgen, pruimen, rozijnen, waarmede de gewone winkelier geen weg weet, halfrotte sinaasappelen worden hier zoo en zooveel voor een cent aangeboden . . .

Van eetwaren gesproken. Niet op de Breestraat, maar even ter zijde, op Marken of op Vlooienburg, vindt ge de straat-gaarkeuken; zij heeft er zich zelfs tot heden gehandhaafd. Daar zit onder een afdak en achter haar kruiwagen een Megeer, die kapper, voorn, blei of brasem bakt, aardappelen kookt en pannenkoeken, groote en kleine, toebereidt. Een hongerige wil verzadigd worden: die hongerige is altijd een Israëliet. Nooit heb ik ook den schamelsten straatjongen der Gojim zich aan de gereedstaande »lekkernijen'' zien vergasten. Maar menigmaal heb ik den jood bespied. Hij spreidt vaak een der panden van zijn jas op een der overoude zwarte bankjes, die vóór den kruiwagen tot zitplaats dienen, en laat zich op dat pand als op een bord bedienen. Hij eet zonder vork of lepel: de natuur heeft hem tien vingers gegeven, en daar heeft hij genoeg aan. Het pand van zijn jas is door veelvuldig gebruik zóó vet, en daardoor zóó ondoordringbaar geworden, dat er niet meer voor hem verloren gaat, dan er gewoonlijk na een maaltijd op een bord overblijft. En als ge nu kwalijk uw verbazing verhelen kunt, terwijl ge den eter oplettend gadeslaat, zal hij u goedmoedig toelachen, als ge ten minste volwassen zijt. Een mensch moet zich weten te behelpen, en Israël verstaat die kunst bij uitnemendheid. En Israël bekommert zich weinig om de volwassen Gojim; een lachende knaap wordt wel eens met een snauw weggejaagd. Israël heeft het sans gêne ten top gevoerd. »Wat eet ge daar?'' vroeg ik nog zeer onlangs op den hoek van Valkenburg en de Houttuinen aan een opgeschoten knaap, die, staande aan zulk een kruiwagen, uit een theekommetje iets naar binnen sloeg, dat, rond als knikkers, in een vettig vocht zwom. Ik was niet alleen: eenige

knapen, die mij op de wandeling vergezelden, stonden glimlachend om mij heen, op het antwoord te wachten. Waarschijnlijk was dat de oorzaak, dat ik niet beleefd bejegend werd. »Joden-garnalen,» antwoordde de knaap, die blijkbaar niet lang naar een geestigheid behoefde te zoeken. »Niet waar!» viel een oud man, die naast hem stond, uit; »t zijn witte boonen met jeu.» De geringe jood is in den regel zeer gereed, om de inlichtingen te geven, die hem, zelfs op de straat, naar zijn leefwijze, of in de synagoge naar zijn godsdienstige gebruiken, gevraagd worden, mits het op ernstige wijze geschiedt. En ook de beschaafde gegoede of de aanzienlijke is daartoe elders zeer bereidwillig, als hij er namelijk toe in staat is. Want het komt voor, dat de Portugeesche jood u toevoegt: »dat moet gij den Hoogduitschen jood vragen.» Hij die vermoedt, dat zij afkeerig zijn, om het woord »jood» te gebruiken, verkeert in een dwaling. Alle joden zijn in den grond trotsch op hun godsdienst en op hun levenswijze.

Elk zulk een gaarkeuken biedt ook eieren en zuur te koop, zuur in velerlei vorm; maar het valt elken oplettenden toeschouwer in het oog, dat Israël een voorliefde heeft voor den rooden beetwortel in azijn — de »biet», zooals de Amsterdammer zegt. Kruiwagens met enkel zuur vindt ge bij menigte, en zij getuigen, dat, als de bekende »Amsterdamsche koeketer» voornamelijk onder de joden gevonden wordt, hij naast het zoet het zuur onder zijn lekkernijen telt.

De Joden-vischmarkt is voor het oogenblik geheel verdwenen, of tijdelijk naar mij onbekende oorden verplaatst, dewijl de gracht, die zuidwaarts van de Breestraat evenwijdig met die straat loopt, gedempt is, en met haar kade in een groot plein herschapen wordt. Bezocht ge vroeger die vischmarkt, gij zoudt niet gewaterd hebben, al waart ge een aarts liefhebber. Wat er aan visch lag — en er later misschien weder zal liggen — aan visch, die ook door de christenen gegeten wordt, had het voorkomen, alsof het eerst een paar dagen te vergeefs in de andere deelen

der stad gevent was. Gij vindt er zelfs zalm, maar van zoo hopeloos bleeke kleur, dat hij het vermoeden wekte, of een schrik een einde aan zijn leven gemaakt had. Schelvisch en kabeljauw deden den twijfel ontstaan, of zij zich sinds de laatste week vroolijk en vlug in het woelend zeenat bewogen hadden, en de pekeling — nu, die zag er zoo akelig verwrongen uit, dat de veronderstelling, alsof hij ettelijke jaren in een vaatje doorgebracht had, en nu onmogelijk tot zijn oorspronkelijken vorm terug te brengen was, genoeg schijn van grond had. Beter was het gesteld met de vischsoorten, die schaars door de christenen op de markt worden gezocht, en daarom op hun markt in den regel ontbreken. Van rivierisch komt zelden anders dan baars, zalm of elft op de tafel van den gegoeden Amsterdamschen christen. Daarom vindt ge karper, zeelt en brasem levend op de Jodenmarkt. Aal of paling werd er nooit gezien; ondanks de ontdekkingen door middel van het mikroskoop, beschouwt de orthodoxe jood die dieren als onrein, omdat zij voor het bloote oog geen schubben vertoonen. Op het stuk van voedsel zal de echte israëliet wel nooit zoo vrijzinnig worden als de man op zijn baard, of de vrouw op haar hoofdhaar.

Zoogenaamde standjes, d. i. straatruzie, straatgevechten, komen in den »Hoek» weinig voor; de politie behoeft niet vaak tusschenbeide te komen. Niet dat Israël altijd in vrede leeft. Maar een twist op de openbare straat tusschen mannen of vrouwen is veel zeldzamer dan onder de christenen in de achterbuurten. Tot handtastelijkheden komt het daarbij onder de joden niet; het is inderdaad een buitenkansje, zoo iets te aanschouwen. Het blijft bij den woordenstrijd, maar die is dan ook zoo ongelooflijk dapper, dat er de wedergade niet van te vinden is onder Germanen of Franken. De stortvloed van woorden gaan vergezeld van een overvloed van gebaren, die den twistenden jood of de kijvende jodin mobiel maakt van top tot teen. Zij schelden elkander de huid vol; zij zijn wonderbaar rijk in de felste smaadreuen, en werpen elkan-

der op de gemakkelijkste wijze naar het hoofd, wat men elders als familiegeheimen zou beschouwen. Heeft zoo iets in smalle straten plaats, dan worden alle vensters opgeschoven, indien zij niet reeds openstaan; alle vrouwen en meisjes komen er uitliggen, en zij blijven geen stomme toeschousters. Boven het lawaai *) uit regenen de smaadedenen op de twistenden, en vermoeidheid van de spraakorganen, iets dat zeer stellig bij den Semiet veel later intreedt dan bij zijn natuurgenoeten, is alleen oorzaak van het einde van den oorlog. Blijkt het midden in den fellen strijd, dat zich een koper voor de waar van een der twistenden opdoet, dan komt er plotseling wapenstilstand. Eerbied voor de negotie, zelfs voor de negotie van een tijdelijken vijand, zit den jood tot in het merg van zijn gebeente. Maar nauw is het geld van den koper opgestoken, of het heftig tooneel wordt voortgezet, opgevatt juist op het punt, waar het afgebroken was.

Men zou uit het bovenstaande een gevolgtrekking kunnen maken, alsof de jood een geboren lafaard was, wien een groote bezorgdheid voor de gaafheid zijner huid kenmerkt. Men zou dat ook kunnen opmaken uit het Amsterdamsche spreekwoord: geen jood gaat op het ijs, of er moeten balken onder liggen". Het is daarmede gesteld als met der joden afkeer van lichaamsarbeid: het geloof daaraan is niet meer dan een volksvoordeel. De jood is in den regel een goed soldaat; hij neemt zelfs wel dienst te Harderwijk. Maar dat is dan toch altijd, om op goedkoopere manier naar Indie te komen, en zich daar, zoodra zijn dienstdag om is, ja veelal terwijl hij den ransel nog draagt, op negotie toe te

*) Lawaai is een echt Hebreeuwsch woord. Toen in vroeger jaren een jodenbegravenis nog geheel volgens den ritus der Israëlieten plaats had, ging er voor den stoet uit een man met een metalen bus, om giften voor de armen in te zamelen. Die bus heette „lawaai" en dewijl hij nu onophoudelijk met die bus rammelde, en daardoor veel geraas veroorzaakte, werd door het volk den naam „lawaai" gegeven aan een hinderlijk en aanhoudend geraas.

leggen. Maar dat is toch geen regel. Ieder Amsterdammer heeft den jood met den schoenenbak aan de Munt gekend, al ware het maar door de blinkend gepoetste medaljes, die hij als oud-Indisch soldaat gerechtigd was op de bitter povere plunje te dragen. De oudgedienden onder de officieren van hooger en lageren rang ervoeren, dat er maar weinigen onder hen waren, die de schoenpoetser in hun burgerkleedij niet herkende; zijn militaire groet, vaak met den zwarten borstel aan het smerige hoofddekseel, was er het bewijs van. En het was niet zeldzaam, dat de schoenpoetser in een hoofdofficier een geloofsgenoot groette.

Midden in den Jodenhoek staat de Katholieke Mozes- en Aäronskerk, die — het zal nu een derde van een eeuw geleden zijn — verbouwd is. De joden waren gewoon hun Mozes op den voor-gevel, hun Aäron op den achtergevel te zien prijken. Algemeen werd bij den herbouw verteld, hoe Israël, dat uit den aard der zaak zeer weinig sympathie voor het Katholicisme moet koesteren, bezorgd was, dat de beide beelden verdwijnen zouden. Zij maakten, zegt men, hun vrees op deftige wijze den toenmaligen pastoor bekend. Als dit verhaal waarheid is, kunnen zij tevreden zijn: op den achtergevel prijkt, veel in-het-oog-vallender dan vroeger, de oudste hunner hooge priesters met een stapel toonbrooden in de hand; hij wordt daar in ieder geval eerder bemerkt dan Mozes op den voorgevel, want hij komt wit op den donkergrauwen achtergevel uit en — hij wordt van tijd tot tijd gewit (!) Minder belang heeft Israël gesteld in den Sint Nikolaas, die in vol ornaat en met sterk sprekende kleuren, misschien langer dan een eeuw op het linker hoekhuis van de Breestraat zonder eenig teeken van ergernis naar de Portugeesche synagoge gekeken heeft, en plotseling eens verdwenen was, door den herbouw van het huis namelijk.

Die Portugeesche synagoge maakt een zonderlingen indruk. Zij is namelijk niet anders dan een zeer groot en hoog vierkant gebouw, zonder verheffing van een middenstuk, zonder toren,

zonder eenig sieraad. Maar de rijkdom en de merkwaardigheid van de gouden gereedschappen voor den ritus overtreffen, zegt men, alles, wat men er van verwacht.

Bij het boven vermelde hoekhuis eindigt het drukste gedeelte der Jodenbuurt. Houtmarkt, Rapenburger- en Weesperstraat mogen met haar zijstraten, grachten en stegen bijna alleen door joden bewoond zijn, uitstallingen hadden er nooit in die mate plaats als op de Breestraat, en daardoor was de wandeling er veel minder belangwekkend. Men vond er vroeger alleen als merkwaardigheid tal van kleine diamantslijperijen, bij welke als in een grutterij een enkel paard het beginsel van beweging was. Van die kleine is geen enkele meer over, sinds een consortium van juweliers de groote stoomslijperij in de Zwanenburgerstraat heeft opgericht, en andere, mede door stoom gedreven, tot mededingsters heeft gekregen.

Maar een wandeling op Sabbath door de Rapenburgerstraat is voor den opmerker altijd belangwekkend. Vooreerst heeft de jood in het algemeen, zooals de Franschen zouden zeggen, meer physionomie dan de Germaan, dat is, zijn karakter en zijn gemoedsbewegingen of zijn gemoedsrust staan duidelijker op zijn gelaat te lezen. Zie mij dien welgedanen zestiger zich blijkbaar zeer gelukkig gevoelen in de koesterende zonnestralen, zittend gehoor verleenend aan een tal van jongeren, die van zijn lippen — ja wat opvangen? Woorden van wijsheid zijn het hoogst waarschijnlijk niet, of het moet mogelijk zijn, woorden van wijsheid ten beste te geven met het prettigste gelaat, dat men zich denken kan. Nergens vindt ge in de overigens armoedige straat, wat het uiterlijk der huizen betreft, bekommering om het dagelijksch brood op het uiterlijk der bewoners. Ja, de vrouwen en meisjes zijn er als de leliën van Salomo. Zijden japonnen zijn er voor de gehuwde vrouwen bij lange geen zeldzaamheid, en de allerlaatste mode wordt er vroeger gehuldigd dan onder de goede christenen.

Thans heeft de Breestraat de volheid van haar eigenaardig karakter verloren, maar toch blijft zij een merkwaardig deel der hoofdstad. Maar zij is, evenals tal van achterbuurten, aanmerkelijk vooruitgegaan in uiterlijke teekenen van welstand. Vele oude huizen hebben er plaats gemaakt voor nieuwerwetsche gebouwen, en dat gebeurt nog telkens. Men zou zich ook zeer vergissen, als men vermoedde, dat enkel de kleinhandel zijn vertegenwoordigers in den Jodenhoek heeft: er zijn blijkbaar kooplieden gevestigd, die groote zaken doen. Alleen van koopmanskantoren als elders in de stad, bemerkt ge, althans op een wandeling door de Breestraat, niets: de groothandelaars zijn er meestal manufacturisten. Wie niet dan oppervlakkig met dien handel bekend is, late zich eens inlichten, en hij zal zich verbazen over de talrijke onderdeelen van dien handel.

Alleen des Zaterdags heeft thans de »Hoek» het voorkomen, dat hij een kwarteeuw geleden vertoonde. De tegenstelling was vroeger indrukwekkend. Er moge beweerd worden, dat de Zondag in Amsterdam zijn karakter van rustdag geheel verloren heeft; dat is niet meer dan een beweren. Wel degelijk ziet men het de stad aan — natuurlijk met uitzondering van de Jodenwijk — dat de Zondag geen werkdag is; zelfs in de Kalverstraat wordt het door gesloten winkels verkondigd. Maar wie als christen met Israëlitische sabbathideën behept is, moest en moet nog verrukt staan over het voorkomen van den »Hoek» op Zaterdag. Al wat naar uitstalling zweemt, is als van de straten geveegd, en geheel Israël gewasschen, gekamd en opgepoetst. Geheel Israël heeft een herschepping ondergaan; het is hetzelfde volk niet meer; geen afzichtelijke onreinheid wordt aan het lichaam van joden of jodinnen meer waargenomen; ja er zit een zekere chic zelfs in de zoogenaamde Hoogduitsche nakomelingen van Abraham. Het kan u gebeuren, dat gij Habakuk, die u dagelijks van fruit komt voorzien, en die er nooit armoedig, maar geheel overeenkomstig zijn beroep uitziet, op Sabbath als heer met een dame

aan den arm ziet rondwandelen. Intusschen de benaming »heer'' past veel meer voor Habakuk, dan »dame'' voor zijn gezellin. Want in den »Hoek'' versmaadt zij het gebruik van een hoed; overigens verzeker ik u, dat zij er meer dan »knaap'' uitziet. Zij is meestal verzot op sterk sprekende kleuren. Ik vermoed, dat zij zoo lang mogelijk met haar meestal weelderigen haartooi in volle glorie wil pronken.

Het is ook mogelijk, dat Habakuk drie of vier dames geleid. Zelfs meer. De jood laat zich door het vrouwelijk geslacht tot ongewone diensten gebruiken. Alle leden van den zoölogischen tuin kennen het gezelschap joodsche dames, die met één heer op concertavonden twee tafeltjes noodig hebben, en — één kop thee bestellen. Er wordt beweerd, dat die dames gezamenlijk de contributie van den heer betalen, ja, dat die contributie, natuurlijk met ettelijke percenten verhooging, wekelijks afbetaald wordt, iets wat natuurlijk buiten den penningmeester van het genootschap omgaat. Ja, het consortium dier dames moet vaak zóó talrijk zijn, dat de beurten, om door den heer gechaperonneerd te worden, bepaald geregeld zijn.

Op Sabbath is bijna alles heer of dame in den »Hoek''. Vooral de mannelijke Israëliet laat zich veel gemakkelijker dan een Germaan van afkomst tot op zekere hoogte in een heer herscheppen. Als het weder het maar toelaat, zitten alle banken vóór de huizen vol, ja, zijn de stoepen door stoelen bijna ontoegankelijk gemaakt. Als men de Farizeën in het Nieuwe Testament verontwaardigd vindt, omdat de discipelen van Jezus aren in het korenveld geplukt, en er het hulsel afgewreven hebben, verwondert men zich wel, dat er stoelen verzet mogen worden. Ik heb mij — als knaap — wel verwonderd, dat het praten geoorloofd was. Maar de wetgever der Israëlieten was geen gewoon man: hij was doordrongen van het denkbeeld, dat geen wet het onmogelijke mag voorschrijven. Israël het praten te ontzeggen, zou wezen, den oceaan te gebieden, niet meer nat te zijn.

Paartjes, die min of meer met hun verliefdheid te koop loopen,

ontbreken zonderling. Hoe Levi er uitziet, als hij verliefd is, kan door de Gojim alleen bij benadering vermoed worden; voor de juffers is geen gissen noodig; haar schuchterheid is niet binnen zeer enge perken begrensd, en als ge zes of zeven met elkander wandelende deernen gadeslaat, verwondert ge u wel over de vrijmoedigheid, die zij zich tegenover de jeugdige heeren veroorloven. Maar dat is ook toepasselijk op de troepjes, die uit den »Hoek» gaan, om voornamelijk in de Kalverstraat te wandelen.

Waarneembaar is het niet, maar het is daarom toch als zeker aan te nemen, dat geheel Israël met hijgend verlangen naar het zichtbaar worden van de eerste ster hijgt, zoodra de avond begint te naderen. Dat is ook gemakkelijk te begrijpen. Israël was vierentwintig uren zonder negotie! Zeer stellig wordt met drift het sabbathsgewaad uitgeworpen, zoodra de eerste ster het einde van den rustdag verkondigt: negotie is weder veroorloofd. Een halfuur daarna is Habakuk niet alleen geen heer meer, maar hij staat sinaasappelen te venten op de Nieuwmarkt; hij schreeuwt met zooveel kracht en zoo aanhoudend, of hij zijn schade wil inhalen ten opzichte van zijn longen, en hij houdt het ditmaal tot middernacht vol. Ja, men ziet zijn broeder in den geloove zeer spoedig in het andere einde der stad met een kruiwagen vol kaas, in die buurten, waar kruideniers- en komenijs-winkels reden vinden, om niet vóór drie uur in den nacht te sluiten.

Als ik nu alles, wat ik geschreven heb, overlees, bekruipt mij de gedachte, dat ik door steeds en onvoorwaardelijk een scherp onderscheid tusschen den Portugeeschen en den Hoogduitschen jood te handhaven, mij zeer gemakkelijk aan het begaan van een onrechtvaardigheid heb blootgesteld. Ik zou namelijk volstrekt niet durven volhouden, dat er in den Hoek en in schamele plunje geen Portugeesche joden zich geheel als de schamele Hoogduitsche vertoonen. Da Costa zeide eenmaal op een zijner avonden

in het Wapen van Amsterdam: »Er loopt in de hoofdstad menige jood achter den kruiwagen, die zijn brieven van adeldom zou kunnen vertoonen». Zijn er zoo, dan moeten die van Portugeeschen oorsprong zijn. Aan den anderen kant zijn er zeer stellig tal van Hoogduitsche joden, die vermogen en stand verworven hebben, en in eer, ja in aanzien staan. Het zou ook merkwaardig wezen, als dit niet het geval was, al is het niet waar, dat de jood in verstandelijken aanleg boven den Germaan staat. Men is namelijk wel eens al te spoedig gereed, om dat aan te nemen, dewijl wij op elk gebied van wetenschap en kunst uitstekende mannen onder de joden kunnen aanwijzen. Het geval is maar, dat deze meer in het oog loopen, juist omdat zij joden zijn, en omdat er, hoe gering dan ook, nog altijd iets anti-semi-tisch in den Nederlander zit. En dat zal er ook wel nooit uitgaan, zoolang de jood jood blijft, namelijk zoolang hij zich zelf afzondert, want daarin ligt de hoofdoorzaak, niet in de verkeerde opvattingen der christenen. De Parijzenaar zal altijd blijven spotten met de provincialen, omdat deze anders zijn dan hij. Maar om op dien verstandelijken aanleg terug te komen: als men de openbare onderwijzers, die in den »Hoek» arbeiden, en bijna alleen joodsche leerlingen hebben, benijdbaar acht, omdat die kinderen zich door meerdere bevattelijkheid zouden onderscheiden, ontvangt men zeer stellig ten antwoord: »Geloof daarvan niets; wij zijn in dat opzicht niet in het minst bevoorrecht».

Dat de jood het onderscheid met alle volken der aarde steeds blijft handhaven — want hij is het, die handhaaft, en beklagt zich dus ten onrechte, als hij klaagt — ligt alleen daarin, dat hij standvastig getrouw blijft aan zijn godsdienst. En dan is er, merkwaardig genoeg, geen godsdienstvorm, die zich als de zijne vereenzelvigen kan met alle regeeringsvormen, met alle wetten en met alle zeden.

H. G. R.

DE KOMKOMMERTIJD VOOR ONZE JONGELUI.

Wij leven thans weder in den tijd des jaars, waarvan zekere spion, Jochem van Ondere genaamd, aan Bismarek vertelde, dat dan het Nederlandsche volk in twee partijen verdeeld is, waarvan de eene examineert, en de andere geëxamineerd wordt. Zoo heel vreemd zal de Rijkskanselier niet van dit bericht hebben opgehoord, omdat ook de Duitschers in niet geringe mate aan de examineer-manie lijden.

Soms zijn er dagen, dat geheele kolommen van de Staats-Courant in beslag worden genomen door benoemingen van examen-commissiën. Op den duur raakt men inderdaad verlegen, om geschikte personen te vinden, en weldra zullen er uit heggen en steggen lui moeten opgesnord worden, op wie het spreekwoord van toepassing is: één gek kan meer vragen dan tien wijzen antwoorden.

Ten gevolge van den reeds heerschenden nood heeft zich het geval voorgedaan, dat Dr. van der Stadt te Arnhem is aangevozen, om tegelijkertijd der commissie voor het eind-examen der Hoogere Burgerschool te præsideeren, en examinerator te zijn tot verkrijging der acte van hoofdonderwijzer. Gelukkig, dat beide commissiën in dezelfde stad zitting houden: dan kan de man teffens een heilzame lichaamsbeweging nemen, door zich gedurig van de eene folterkamer naar de andere te verplaatsen*).

*) De benoeming van Dr. van der Stadt als examinerator voor de hoofdonderwijzersacte is sedert weder ingetrokken.

Aan denzelfden nood schrijven wij het toe, dat nu ook al de klad is gekomen in de rijks-commissien bij de eind-examens der Gymnasia, zoodat men rectoren en leeraren der inrichtingen van hooger onderwijs laat controleeren door mannen van de middelbare school.

Aan deze examen-manie, die men den bronstijd of liever den barenstijd van het Nederlandsche volk zou kunnen noemen, is voorshands niets te doen. De kwaal zal wellicht tot een krisis komen, als in de kieswet de bepaling wordt opgenomen, dat elk Nederlander, die zijne stem wenscht uit te brengen, eerst een examen moet afleggen.

De ziekte moet haar natuurlijk beloop hebben. Dit neemt niet weg, dat voorloopig wel iets zou kunnen beproefd worden, om het lijden der slachtoffers te verzachten.

Ik zou wel eens willen weten, welke uitgedroogde en halfvergane bureelman de boosaardige uitvinding heeft gedaan, om al die examens vast te stellen in den schoonsten tijd des jaars. Is het niet onbarmhartig, om de zweetkuur voor te schrijven in weken, dat ieder naar verfrissching snakt? En waren het alleen de examendagen, die den jongeling kwellen!

De pijniging, om al het ingepompte nog eens danig aan te stampen, vergalt het genot der heerlijke maanden Mei, Juni en Juli. Het is wreed om den toch reeds veel geplaagden scholier juist dan, als de natuur hoogtijd viert, tot een onverpoosd kamerleven te dwingen.

Waarom kunnen de examens niet, als in Duitschland, worden afgenomen in den Paaschtijd? Waarom niet — en dit ware wellicht nog beter — tegen Nieuwjaar? Dan zou het schooljaar overeenstemmen met het burgerlijk jaar, wat uit administratief oogpunt zeer aanbevelenswaardig zou zijn. De zoogenaamde groote vacantie behoefde daarom niet verlengd te worden: zij zou het schooljaar zeer geschikt in twee semesters splitsen.

(*Overveluwsch Weekblad*, 23 Juni 1882).

CRICKET AND CRAM.

Onder bovenstaand opschrift bevat »The Graphic» van Zaterdag 16 December j.l. een artikel, waarop ik de aandacht der Leden en Begunstigers van de Algemeene Olympia-Vereeniging wensch te vestigen. De aanleiding tot deze ontboezeming schijnt gelegen te hebben in de oprichting van Cricketgezelschappen onder Engelsch-Indische inboorlingen. Het stuk luidt (met weglating eener enkele onvertaalbare woordspeling) als volgt:

»Gaan de Anglo-Saxers en de zachtaardige Hindoes hunne intellectueele en fysieke standpunten omwisselen?

»t Is iedereen bekend, dat de leidzame Hindoe gedurende een drieduizendtal jaren het slachtoffer geweest is van onderwijs-overlading (cram). De schrandere knapen van de hoogste kaste werden van hunne vroegste jeugd gedwongen, om wandelende uitgaven te worden der Vedas, door deze verbazend langgerekte gedichten van buiten te leeren.

»De Engelsche jongens hebben onderwijl cricket gespeeld, terwijl ze niet zoo bijzonder vlijtig met hunne boeken bezig waren. Het Indische nieuws van deze week vertelt echter, dat twee elftallen van Hindoesche studenten, een cricket-wedstrijd gehouden hebben, terwijl onze vergelijkende examencandidaten door onderwijs-overlading verdorven werden. Zelfs Mr. Grant Duff — zoo zegt een correspondent van de *Times* — heeft zijne oogen opengespaakt bij het zien van het vreeselijk gevolg der persomp-methode voor den burgerlijken dienst. Van een honderd-

tal naar Bombay gezonden ambtenaren ter beschikking, zijn er 9 gestorven; 2 zagen zich door zwakheid genoodzaakt, uit eigen beweging ontslag te nemen; aan een tiental werd om dezelfde ontslag gegeven; 2 er van werden ontslagen, omdat zij zonderlinge manieren hadden, en niet geschikt waren om paard te rijden, en 8 hunner zijn krankzinnig geworden. Eénendertig slachtoffers van onderwijs-overlading, slechte manieren en ongeschiktheid tot paardrijden, is een bedenkelijke verhouding op een honderdtal ambtenaren ter beschikking.

»Hoe hooger de eischen der examens, hoe meer gevallen van krankzinnigheid.

»Bij het Indisch Gouvernement wordt het tegenwoordig als iets natuurlijks beschouwd, dat een jong burgerlijk ambtenaar er steeds aan bloot staat, krankzinnig te worden.

»'t Is niet zooals het behoort te wezen.»

Ofschoon het hier medegedeeld artikel mij niet den indruk gaf van met de koele onpartijdigheid van den echten statisticus gesteld te zijn — die met gemoedelijke oprechtheid zijne slotsommen zou mededeelen, ook wanneer zij lijnrecht in strijd mochten zijn met zijne overtuiging — en ofschoon het stuk geen officieel vorm heeft, wil ik er toch de aandacht op vestigen, als eene bijdrage, om het zeer algemeene, het inderdaad internationale, der *Overladings-quaestie* te doen uitkomen; daar het uit dit en meer andere uitingen der Engelsche pers *) blijkt, dat de klacht over het verbroken evenwicht tusschen geest- en lichaamsontwikkeling der jeugd, ook aan gene zijde van het kanaal meer en meer geuit wordt bij eene natie, waarop Duitscher, Franschman en Hollander, als om strijd gewezen hebben, als het navolgenswaardig voorbeeld van eene meer harmonische ontwikkeling van geest en lichaam.

*) De Heer Bientjes heeft in onze laatste Algemeene Vergadering o. a. gewezen op de algemeen bekende werken van Spencer en op Mr. Digby's „Hothouse education”.

Treffend is de overeenkomst tusschen het artikel »*Cricket and Gram*» en de woorden van *Goethe* *): »Zoo kan ik niet goedkeuren, dat men van de studeerende, toekomstige dienaren van den Staat zooveel theoretisch-geleerde kundigheden verlangt, waardoor de jongelui vóór den tijd zoowel geestelijk als lichamenteel worden geruïneerd. Treden ze daarop in praktischen dienst, dan bezitten ze wel is waar een ongehoorden voorraad philosophische en geleerde kennis, maar deze kan in den beperkten kring van hun beroep in het geheel niet te pas komen, en moet daarom als onnut weder vergeten worden. Echter is er dat, waar het meest op aankomt, bij ingeschoten: hun ontbreekt de noodige geestelijke zoowel als lichamentele energie, die bij een degelijk optreden in het praktisch verkeer geheel onontbeerlijk is.

»En dan, is er in het leven des ambtenaars, in de behandeling der menschen niet ook liefde en welwillendheid noodig? Hoe zal iemand nu tegenover anderen welwillendheid in praktijk brengen, wanneer hij zich niet *wel* en prettig gevoelt? Velen menschen gaat het »herzlich schlecht"! Het derde deel van de aan hunne schrijftafel geketende geleerden en ambtenaren is lichamenteel zwak, zoo niet ziek, en aan den demon der hypochondrie vervallen. Het is noodzakelijk, om van anderen op invloed uit te oefenen, en om ten minste toekomstige geslachten voor soortgelijke kwalen te beschermen.»

Zeer lezenswaardig is hierbij het opstel van onzen hooggeachten voorganger of wegwijzer, Dr. Lubach: »*De lichamentele ontwikkeling der jeugd in de school*» †), welk opstel, ofschoon de schrijver er met bescheidenheid slechts den naam van »causerie" aan geeft, naar het mij voorkomt, zijne degelijke, op wetenschap gegronde, waarde meer verhoogt dan vermindert door den kennelijk met opzet gekozen, populairen, ook voor den leek begrijpelijken vorm.

*) Overgenomen volgens het citaat van den heer Bientjes, in zijn artikel „Slotsommen". Tijdschrift *Olympia*, 6de afl., bl. 467.

†) Amsterdam bij C. L. Brinkman, 1883.

Wat in 't bijzonder onzen landgenooten aangaat, die in vreemde gewesten een' werkring zoeken, hetzij in ambtelijke of private betrekking, hen verwijs ik naar hetgene daarover door mij gesproken is bij de opening onzer eerste bijeenkomst te Baarn *).

Laat ons hopen, dat onze algemeene Olympia-Vereeniging ijverig moge medewerken, om in de opvoeding der Nederlandsche jeugd te brengen: wat meer »*cricket*», en wat minder »*cram*».

WILDUNGEN, 10 Aug. 1883.

R. A. KERKHOVEN.

*) Tijdschrift *Olympia*, 2de afl., bl. 70—72.

RICHTING.

Naar 't midden, het juiste te streven
Is, slinger! natuurlijk uw aard;
Zoo doet ook het menschelijk leven
In rustlooze, vruchtlooze vaart.

't Is stellig te vinden, dat midden,
Maar hartstocht is krachtige veer:
Wie kan hem bezweren, verbidden?
Hij drijft steeds voorbij, heen en weer.

Als richting zich maar doet bemerken
In 't leven van vrouw of van man,
Dan is ze dra niet te beperken:
't Gaat altijd zoover het maar kan.

De klok is bepaald in haar stonden
Tot de eindlijke ontspanning der veer...
Dan is ook het midden gevonden:
De slinger beweegt zich niet meer.

Is rusteloos streven, o Menschen!
U noodig als dagelijksch brood:
't Ontbreekt u voor 't midden aan wenschen:
Dat midden is stilstand, is... dood.

H. G. R.

KIND EN VEULEN.

„Kostlijk veulen!” denkt de boer,
„Eet om niet uw daaglijksch voer;
„Speel en dartel vlug en blij;
„k Laat van alle werk u vrij,
„Tot uw leden zijn volgroeid:
„Dan wordt ge in 't gareel geboeid.”
Eerst de kracht en dan het werk:
Langs dien weg maakt arbeid sterk.

Moeder ziet haar kostlijk kind, —
„Dat zijn wederga niet vindt!” —
Vlug van geest, o! wondervroeg!
Dat zij 't ziet, is niet genoeg:
Wie er komt, zelfs vreemde lien,
Moeten 't kleine wonder zien.
't Kindje, dwaaslijk afgericht,
Wordt tot kunstjes-doen verplicht . . .
Is 't zijn moeder zooveel waard
Als den boer het jonge paard?

H. G. R.

V A R I A.

De openbare onderwijzers te Amsterdam verheugen zich niet in overmatig vertrouwen van het gemeentebestuur. Onlangs was er spraak van, om bij een nieuw schoollokaal een spreekvertrek te bouwen. »Neen,» heette het in den gemeenteraad, »van zulk een vertrek kan misbruik gemaakt worden.» Men mag vragen: »Welk misbruik?» Waarschijnlijk wordt bedoeld: luieren in zulk een vertrek. Maar dan mag men ook vragen: »Heeft het ellendig individu, dat als schoolman luieren wil, daartoe een spreekvertrek noodig?» Ook mag men vragen, of het verstandig is, tal van wakkere mannen zoo te krenken, misschien om den wil van een enkelen!

In de Amsterdamsche Courant van Saturday 9 Maart 1850 vindt men de volgende advertentie:

»Joh. Chr. D. Roeder, Directeur van het Institut van Opvoeding en Onderwijs voor Jonge Heeren, door hem in den Jaare 1803 te Doetinchem opgericht, heeft de eer te adverteeren, dat hij, door den Magistraat der stad Doesburg in gelijke qualiteit en deszelfs Echtgenoot, als STADS FRANSCHÉ MADEMOISELLE binnen die stad beroepen zijn, enz.»

Niet ieder, zelfs niet iederen dichter, is het gegeven zóó te schimpen, dat de schimp letterkundige waarde heeft. Dat laatste is zeer stellig het geval met het min algemeen bekende schimp-

dicht van zekeren Wibmer, indertijd een der uitstekendste studenten aan de Utrechtsche akademie, later als mensch diep gevallen. Het is vervaardigd op den zeer beruchten *de Celles*, prefekt van het departement IJ en Amstel, en wel toen deze door koning Willem I tot grootkruis van den Nederlandschen Leeuw benoemd werd. Het luidt als volgt:

Zoo schonk de koninklijke hand
 Tot loon van schandlijk leugenspreken,
 Het groote kruis als eereteken
 Aan 't grootste kruis van Nederland!
 O! mocht eens Amstels burgerij
 Dien gunsteling naar waarde loonen,
 Zij schonk hem, om haar gunst te toonen,
 Drie kruisen op zijn rug er bij!
 En dan, dan riep het volk met algemeene stem:
 „Hang hem aan 't kruis, o vorst! en niet het kruis aan hem!”

Raadselachtig is het »schandlijk leugenspreken». Heeft dat misschien betrekking op het diplomatisch kwanselen, om de zeventien provinciën tot één koninkrijk te vereenigen?

